

ČISTA STRANKA PRAVA (STARČEVIĆEVA HRVATSKA STRANKA PRAVA/STRANKA PRAVA) U VIROVITICI 1895.-1914.

PURE PARTY OF RIGHTS (STARČEVIĆ'S CROATIAN PARTY OF RIGHTS /PARTY OF RIGHTS) IN VIROVITICA FROM 1895 TO 1914

Mislav GABELICA

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Trg Marka Marulića 19, Zagreb,
mislav.gabelica@pilar.hr

Primljeno / Received: 10. 9. 2019.

Prihvaćeno / Accepted: 15. 11. 2019.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 329(497.525.2Virovitica)ČSP“1895/1914”(091)
329.7(497.525.2Virovitica)“18/19”(091)

SAŽETAK

U ovom radu autor na temelju dostupne literature, arhivske građe i onodobnog tiska analizira političku scenu u Virovitici i virovitičkom kotaru uoči Prvoga svjetskog rata, s posebnim naglaskom na analizi društvene i organizacijske strukture, te ideoloških specifičnosti virovitičkih pristaša Čiste stranke prava (Starčevićeve hrvatske stranke prava/Stranke prava), jedne od pravaških stranaka, koja je u ovom razdoblju bila među najutjecajnijim političkim strankama na tom području. Koristeći u ovom radu između ostaloga i prozopografsku metodu, prema kojoj se zaključci o nekoj skupini izvode iz životopisa njezinih članova, autor je zaključio, da je Čista stranka prava u Virovitici prve korake napravila uz pomoć virovitičkih mađarona, no da je znatniji broj pristaša dobila postupnim osipanjem pristaša Hrvatske stranke prava.

Ključne riječi: Virovitica, politika, pravaštvo, frankovci

Key words: Virovitica, politics, Party-of-Right movement, member of the Pure Party of Rights

UVOD

Neposredni zadatak ovoga rada je rasvijetliti političku scenu u Virovitici i njezinoj okolici uoči Prvoga svjetskoga rata, s posebnim naglaskom na analizi društvene i organizacijske strukture te ideoloških specifičnosti virovitičkih pristaša Čiste stranke prava (od 1904. Starčevićeve hrvatske stranke prava/ od 1910. Stranke prava), jedne od pravaških stranaka, koja je u tom razdoblju bila među najutjecajnijim političkim strankama na tom području. O pravaštvu općenito, a i o ovoj stranci napose, u hrvatskoj historiografiji nije pisano malo.¹ Zajedničko svim ovim povijesnim prikazima jest, da se u njima općenita slika ovih fenomena uglavnom temeljila na uvidu iz uske, zagrebačke perspektive.² To nije neopravdano, jer se u Zagrebu tada (više nego danas, jer je Zagreb tada bio središte uže političke jedinice nego danas), u organizacijskom i ideološkom smislu nalazila »glava« svake hrvatske političke

¹ Primjerice vidi: BOGDANOV, Vaso, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj od prvih stranačkih grupiranja do 1918.*, Zagreb, 1958., 729.-768.; BOGDANOV, Vaso, *Starčevićeva stranka prava prema oslobođenju i ujedinjenju južnoslavenskih naroda u toku Prvog svjetskog rata*, Zagreb, 1966.; GROSS, Mirjana, *Geneza Frankove stranke, Historijski zbornik*, god. 17./1964., br. 1.-4, 1.-83.; GROSS, Mirjana, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973.; GROSS, Mirjana, *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb, 2000.; MATKOVIĆ, Stjepan, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb, 2001.; TURKALJ, Jasna, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, Zagreb, 2009.

² Od ovog zaključka, od navedenih naslova najviše odudara knjiga Jasne Turkalj.

stranke. Ipak, ovim fenomenima nedostaje i uvid iz lokalnih sredina, čiji bi zaključci mogli potvrditi ili opovrći vrijednost općenite slike ovih fenomena, utemeljenih na zagrebačkoj perspektivi. Zbog toga je posredni zadatak ovoga rada doprinijeti upotpunjenju i obogaćenju općenite slike o pravaštvu i njegovoj frankovačkoj inačici u hrvatskoj historiografiji, kako bismo došli što bliže istini o ovim povijesnim fenomenima.

PRAVAŠTVO U VIROVITICI DO PRAVAŠKOG RASKOLA (1895.)

U drugoj polovici 70-ih godina 19. stoljeća, nakon obnove političkog djelovanja Stranke prava, zamrlag nakon Kvaternikovog neuspjelog ustanka u Rakovici, glavna uporišta pravaškog djelovanja nalazila su se u zapadnom dijelu banske Hrvatske, te u nekim dijelovima Vojne krajine,³ posebne državopravne jedinice, koja se do 1881. godine, kada je sjedinjena s banskom Hrvatskom, nalazila pod središnjom upravom austro-ugarskog Ministarstva rata.⁴ U istočnom dijelu banske Hrvatske, na području triju slavonskih županija: Virovitičke,⁵ Požeške i Srijemske, u to vrijeme nije bilo znatnije pravaške aktivnosti, mada je već na izborima održanima 1878. godine u vanjskom izbornom kotaru Đakova (Virovitička županija) kao nezavisni kandidat izabran šumar na vlastelinstvu Bosansko-Srijemske biskupije, Ivan Dunderović, koji je potom u hrvatskom Saboru pristupio Stranci prava.⁶

Svjesna činjenice, da u Slavoniji ima mali broj pristaša, Stranka prava je pred saborske izbore održane u rujnu 1881. godine organizirala višemjesečno agitaciono putovanje Senjanina Gavre Grūnhuta po Slavoniji, koji je tom prilikom posjetio i Viroviticu.⁷ Grūnhutovo putovanje u većem dijelu Slavonije nije polučilo zadovoljavajuće rezultate, osim u virovitičkom izbornom kotaru, koji je prema izbornom zakonu iz srpnja 1881. godine obuhvaćao samo izbornike s područja virovitičke općine.⁸ Tamo je na ovim izborima kao pravaški kandidat pobijedio zagrebački odvjetnik, Mijo Tkalčić, koji je tom prilikom osvojio 161 glas prema 112 glasova, koja je osvojio njegov protukandidat iz redova Narodne stranke, sveučilišni profesor Armin Pavić. Prema dostupnim podacima, Tkalčić je dobio uglavnom glasove virovitičke »prostote«, odnosno seljaka i obrtnika, za njega je agitirao dio općinskih odbornika, te je imao uporište i u članstvu Hrvatskog pjevačkog društva Rodoljub, kojem se na čelu nalazio učitelj Gjuro Žakić. Za Pavića je glasovalo »bolje gradjanstvo«, odnosno virovitički trgovci, posebni (privat-

³ TURKALJ, Jasna, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, 35.-44.; GROSS, Mirjana, *Povijest pravaške ideologije*, 206.

⁴ EGGER, Rainer, Dvorsko ratno vijeće i Ministarstvo rata kao središnji upravni organi Vojne krajine, *Arhivski vjesnik*, br. 35-35, Zagreb, 1992., 153.-154.

⁵ Prema administrativno-političkoj podjeli iz 1875., banska Hrvatska se dijelila na županije, a ove na podžupanije. Unutar Virovitičke županije sa sjedištem u Osijeku nalazile su se tri podžupanije: virovitička, osječka i đakovačka. Prema narednoj administrativno-političkoj podjeli banske Hrvatske iz 1886., koja je važila sve do raspada Monarhije, ukinute su podžupanije te su uvedene manje upravne jedinice, kotari, pa su se na području Virovitičke županije nalazili upravni kotari: đakovački, donjomiholjački, našički, osječki, slatinski i virovitički. Iako se u Osijeku nalazilo sjedište Virovitičke županije, te sjedište jedne od njezinih podžupanija, odnosno kasnije kotara, grad Osijek se kao posebna, autonomna jedinica svo vrijeme nalazio izvan županijskog sustava, te je u upravnom pogledu bio izravno podređen Zemaljskoj vladi u Zagrebu. PAVLIČEVIĆ, Dragutin, Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881., *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 71.-99.; VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena, Županijsko uređenje u posljednjoj fazi postojanja (1881.-1918.), *Hrvatske županije kroz stoljeća*, 99.-112. Virovitica je kroz to vrijeme imala status seoske općine, te je od 1886. bila sjedište upravnog kotara, kojemu su pripadale upravne općine: Virovitica, Špišić Bukovica, Suhopolje i Lukač. Na sjednici skupštine Virovitičke županije iz prosinca 1890., iz postojećih upravnih općina virovitičkog kotara izdvojen je niz poreznih općina, od kojih su ustrojene nove upravne općine: Pivnica, Cabuna i Gradina, koje su uz stare ali smanjene upravne općine ostale u sastavu virovitičkog upravnog kotara. Skupština županije Virovitičke, *Narodne novine*, (Zagreb), 10. siječnja 1891., 2.-3.

⁶ TURKALJ, Jasna, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, 44., 117.

⁷ TURKALJ, Jasna, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, 115.-116.

⁸ *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1881.*, Zagreb, 1882., 309. Izborni kotar s biralištem u Viroviticu je obuhvaćao samo virovitičku općinu i prema do tada važećem izbornom zakonu iz 1870., kao i prema nadopuni ovog zakona iz 1875. Vidi: *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1870.*, Zagreb, 1871., 287.; *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1875.*, Zagreb, 1876., 1024.

ni poduzetnici) i činovnici, općenito »sva inteligencija«, te »svi redovnici ovdašnjega samostana franjevacah i ciela izraelitska občina.«⁹

Činilo se da je pravaštvo u virovitičkom izbornom kotaru uhvatilo korijenje, no režim nije olako ispuštao ovaj kotar iz svojih ruku. Već na sljedećim izborima, održanima 1884. godine, Tkalčić je uz izborne nepravilnosti izgubio virovitički izborni kotar, u kojem je s jednim glasom više pobijedio kandidat Narodne stranke, Teodor grof Pejačević. Tkalčić je potom izgubio i dva dopunska izbora u Virovitici,¹⁰ a potom i redovne izbore u ovom izbornom kotaru, održane 1887. godine.¹¹ Naredne, 1888. godine, preinakom nekih ustanova izbornoga zakona iz srpnja 1881. godine, došlo je do nove podjele izbornih kotara u banskoj Hrvatskoj, prema kojoj je virovitički izborni kotar uz virovitičku općinu obuhvatio i upravne općine Špišić-Bukovicu, Lukač i Suhopolje.¹²

Ako su pravaši do tada i mogli računati s mandatom u virovitičkom izbornom kotaru, pripajanjem upravnih općina sa znatnim brojem srpskog, mađarskog i njemačkog stanovništva te su šanse uvelike smanjene.¹³ Tako je prema kasnijem pisanju virovitičkih pristaša Hrvatske pučke napredne stranke, koja je zastupala nacionalno stanovište hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva, virovitički izborni kotar bio »oporbena kula« sve dok ju Khuen pripajanjem vanjskih općina nije srušio. Tada je u virovitički izborni kotar ušlo mnoštvo Srba iz vanjskih općina, koji su zbog »nesretnog razdora jednokrvne braće Hrvata i Srba« na izborima mahom podupirali vladine kandidate.¹⁴ Ove su se okolnosti odrazile na izbore održane 1892. godine, kada su virovitički pravaši, »držec se napatka kluba stranke prava, odustali radi malena broja izbornika od kandidature« Mije Tkalčića.¹⁵ U isto vrijeme sama virovitička općina je ostala oporbenom utvrdom, zbog čega je ban Khuen, obilazeći 1891. godine Podravinu, zaobišao Viroviticu.¹⁶

Šanse pravaša da se utvrde u virovitičkom izbornom kotaru dodatno je umanjio raskol u Stranci prava iz 1895. godine, kada se od stranke odvojila grupa istaknutih pravaša pod vodstvom Ante Starčevića i Josipa Franka, koji su potom osnovali Čistu stranku prava. Načelni razlog njihovom odvajanju bio je u protivljenju uspostavljanja političkog saveza s Neodvisnom narodnom strankom, čemu je težila

⁹ TURKALJ, Jasna, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, 149.-150., 497.-499.

¹⁰ TURKALJ, Jasna, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, 337.-338.

¹¹ TURKALJ, Jasna, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, 427.

¹² *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1888.*, Zagreb, 1888., 633. Dakle, od 1888. granice upravnog i izbornog kotara Virovitica se podudaraju. Nakon navedenog izdvajanja niza poreznih općina iz okvira postojećih upravnih općina virovitičkog upravnog kotara, u prosincu 1890., te ustroja novih upravnih općina: Cabuna, Pivnica i Gradina i ove nove upravne općine ostale su u sastavu virovitičkog izbornog kotara. O ovom izbornom zakonu vidi: RUMENJAK, Nives, *Srpski zastupnici u banskoj Hrvatskoj: okvir za kolektivnu biografiju 1881.-1892.*, Zagreb, 2003., 165.-172.

¹³ Prema popisu stanovništva iz 1900., upravna općina Virovitica imala je ukupno 7 594 stanovnika, od čega 5 187 Hrvata, 125 Srba, 1 157 Mađara i 687 Nijemaca. Općina Cabuna imala je 4 738 stanovnika, od čega 599 Hrvata, 1 349 Srba, 1 605 Mađara i 1 104 Nijemaca. Općina Gradina imala je 4 962 stanovnika, od čega 2 872 Hrvata, 43 Srba, te 1 889 Mađara. Općina Lukač imala je 4 914 stanovnika, od čega 2 974 Hrvata, 5 Srba, 1 478 Mađara i 445 Nijemaca. Općina Pivnica imala je 1 912 stanovnika, od čega 98 Hrvata, 1 461 Srba, 130 Mađara i 147 Nijemaca. Općina Suhopolje imala je 5 735 stanovnika, od čega 1 442 Hrvata, 1 179 Srba, 1 442 Mađara i 1 167 Nijemaca. Općina Špišić-Bukovica imala je 7 096 stanovnika, od čega 5 023 Hrvata, 19 Srba, 1 294 Mađara i 687 Nijemaca. Ukupno je upravni kotar Virovitica, koji se poklapao s izbornim kotarom, imao 36 591 stanovnika, od čega 18 195 Hrvata, 4 181 Srba, 8 995 Mađara i 4 335 Nijemaca. *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1914., 318.-323. Kako se vidi, Hrvati su unutar starog virovitičkog izbornog kotara, koji je obuhvaćao samo virovitičku općinu, činili znatnu većinu, dok su unutar novog izbornog kotara činili manje od 50% stanovništva.

¹⁴ Virovitica, 3. XI. 1907, *Hrvat*, (Virovitica), 3. studenoga 1907., 1-2.

¹⁵ Iz Virovitice, *Hrvatska*, (Zagreb), 30. svibnja 1892., 2.

¹⁶ Zbog toga je virovitičko općinstvo zastupstvo u svibnju 1891. izabralo izaslanstvo, koje je dočekalo bana u Pitomacima, gdje su mu predali vrlo lojalnu notu te ga pozvali da posjeti i Viroviticu, kako bi se na licu mjesta uvjerio, »da između zastupstva i pučanstva, zatim između ovih obojih i kralj. kotarske oblasti najveći sklad i međusobno susretanje postoji, a da u našoj sredini neima niti političkih niti socijalnih razdora, koji bi se s neke strane podmetnuti namjeravale.« U Virovitici, *Narodne novine*, (Zagreb), 11. svibnja 1891., 2.

većina u Stranci prava,¹⁷ a što je za sobom vuklo prilagodbu ključnih pravaških načela: negaciju Hrvatsko-Ugarske nagodbe i negaciju postojanja Srba u hrvatskim zemljama, načelima Neodvisne narodne stranke.¹⁸

Nakon ovog raskola velika većina lokalnih pravaških organizacija i skupina ostala je uz matičnu Stranku prava, pa tako i u Virovitici,¹⁹ gdje Čista stranka prava (Starčevićeva hrvatska stranka prava/ Stranka prava) nije isticala samostalnog kandidata na saborskim izborima sve do 1908. godine. Kako je dugogodišnji kandidat i jedno vrijeme pravaški zastupnik virovitičkog izbornog kotara, Mijo Tkalčić nakon raskola pristao uz Čistu stranku prava, na narednim saborskim izborima, održanima 1897. godine, kao pravaš je kandidiran pristaša matične Stranke prava (domovinaš), odvjetnik Ivan Ružić.²⁰ Na ovim izborima, koje je Ružić izgubio od kandidata Narodne stranke, Aladara grofa Jankovića,²¹ Virovitica je bila potpuno izvan fokusa središnjeg lista matične Stranke prava, *Hrvatske domovine*, koja nije zabilježila ni jednu predizbornu Ružićevu aktivnost u Virovitici, nego je nakon izbora tek konstatala, da je Ružić osvojio 248 glasova, i to isključivo u (većinski hrvatskim, op. M. G.) općinama Virovitica, Špišić-Bukovica, Lukač i Gradina, dok su (većinski nehrvatske, op. M. G.) općine Suhopolje, Cabuna i Pivnica glasovale za Jankovića.²²

IVAN DOBRAVEC PLEVNIK

Prvi frankovac, koji se poimence spominje u Virovitici, nije bio »domaći sin«, nego je 1899. godine u Viroviticu došao iz Zagreba, te je u Virovitici otvorio tiskaru i pokrenuo novine, *Virovitičan*. Prema enciklopedijskim podacima, Ivan Dobravec Plevnik rođen je 10. listopada 1873. godine u Zagrebu.²³ Prema podacima iz matične knjige rođenih, Ivan Plevnik rođen je 11. listopada, a kršten 13. listopada 1873. godine u zagrebačkoj župi Svetoga Marka. Rođen je kao nezakonito dijete sluškinje (ancilla) Franciske Plevnik.²⁴ Ona je rođena u Donjoj (Zdola) Štajerskoj, a umrla je 28. listopada 1912. godine u Virovitici, u dobi od 72 godine, kao Franciska Dobravec, rođena Plevnik, odnosno kao udovica krojača Josipa Dobravca.²⁵ Sudeći prema ovim podacima, Franciska Plevnik se nakon Ivanova rođenja

¹⁷ MATKOVIĆ, Stjepan, Čista stranka prava 1895.-1903., 61.-63.

¹⁸ GABELICA, Mislav, Ideološke razlike između milinovačkih i frankovačkih pravaša uoči Prvoga svjetskog rata (1908.-1914.), zbornik radova: *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća*, Zagreb, 2013., 383.-384. Matična Stranka prava potom je 1897. i 1901. stupila u dvije izborne koalicije s Neodvisnom narodnom strankom, potom je s tom strankom 1902. ustrojila trajnu koaliciju (Hrvatsku opoziciju), da bi se 1903. potpuno fuzionirala s njom u Hrvatsku stranku prava. Ova je stranka potom 1905. potpisala Riječku rezoluciju, kojom je priznala zakonitost Hrvatsko-Ugarske nagodbe, te je iste godine stupila u Hrvatsko-srpsku koaliciju, stvorenu na načelu nacionalne ravnopravnosti Srba u Hrvatskoj.

¹⁹ HORVAT, Rudolf, *Povijest grada Virovitice*, Virovitica, 2001., 111.

²⁰ Ružić je kao dugogodišnji zastupnik koprivničkog izbornog kotara bio politički djelatnik osobito u Podravini. Od 1895. bio je urednik pučkog lista Stranke prava, *Hrvatski narod*, s čijih se stranica obračunavalo s Čistom strankom prava. MATKOVIĆ, Stjepan, Čista stranka prava 1895.-1903., 216., 299.-300. Ružić je ovaj list širio po Podravini, pa i po virovitičkom kraju, gdje je list navodno imao velik broj pretplatnika. Kasnije je u posjed ovoga lista došla Hrvatska pučka seljačka stranka, koja je pritom naslijedila i Ružićeve pretplatnike, čemu se prema nekim tvrdnjama ima zahvaliti širenje ove stranke po virovitičkom kraju. JEMERŠIĆ, Ivan Nepomuk, *Moje stanovište. Svojim izbornicima u Virovitici i hrvatskom narodu prigodom saborskih izbora godine 1908.*, Zagreb, 1908., 39.-40.

²¹ HORVAT, Rudolf, *Povijest grada Virovitice*, Virovitica, 2001., 111.

²² Virovitica, 20. svibnja 1897., *Hrvatska domovina*, (Zagreb), 22. svibnja 1897., 2.

²³ FRANJIN MAGYER, Rudolf, Plevnik-Dobravec Ivan, *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925 – 1925*, Zagreb, 1925., 215.; MARIJANOVIĆ, Stanislav, Dobravec Plevnik, Ivan, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3., Zagreb, 1993., 422.

²⁴ HDA, Matična knjiga rođenih župe Sv. Marka-Zagreb (1866.-1878.). Prilikom vjenčanja s Emom Hartzler, koje je obavljeno 3. travnja 1899. godine u Sladojevcima, Ivan Dobravec Plevnik je vjerojatno priložio svoj izvadak iz matične knjige rođenih, te je u matičnu knjigu vjenčanih upisan kao Ivan Plevnik, tipograf iz Zagreba, star 25 godina. Od roditelja mu je upisana samo majka, Franciska Plevnik, slušavka. HDA, Matična knjiga vjenčanih župe Sladojevci (1898.-1907.).

²⁵ HDA, Matična knjiga umrlih župe Virovitica (1912.-1917.)

udala za krojača Josipa Dobravca, koji je posvojio Ivana i uz majčino pridodao mu i svoje prezime. O Josipu Dobravcu ne znamo gotovo ništa, tek unuk Ivana Dobravca Plevnika, novinar Danko Plevnik tvrdi: »Moj ded Ivan Dobravec Plevnik in njegov oče sta se rodila v Zagrebu.« Međutim, Danko Plevnik pritom podrazumijeva, da je i otac Ivana Dobravca Plevnika bio Plevnik, te prenosi obiteljsku predaju, da su Plevnikovi još u 16. stoljeću došli u Hrvatsku iz okolice Krškoga. »Seveda mi pri tem niso pozabili povedati, da so bili plemiči in v svakem primeru bolj kajkavci kot Avstrijci (Plevnigg).«²⁶

Ako je u ovoj obiteljskoj predaji majka Ivana Dobravca Plevnika zamijenjena ocem, ni u tom slučaju podaci navedeni u toj predaji ne odgovaraju istini, jer je, kako smo vidjeli, Franciska Plevnik rođena u Donjoj Štajerskoj a ne u Zagrebu. O neposrednom štajerskom porijeklu Ivana Dobravca Plevnika govore i spisi nekoliko sudskih parnica vođenih protiv njega, u kojima se za njega navodi, da je »rodom iz Drachenburga u Štajerskoj«.²⁷ O tomu govori i podatak, da su ga njegovi virovitički protivnici nazivali »dotepencem štajerskim«.²⁸ Na koncu, kada je početkom Prvoga svjetskoga rata unovačen, pridodan je 87. donjoštajerskoj pješачkoj pukovnji. U toj su pukovnji, prema pisanju *Ilustrovanog* lista, služili i Hrvati, čiji su »očevi najme zavičajni u tim krajevima (Donjoj Štajerskoj- op. M. G.), pa su i sinovi morali tamo pridoći, akoprem rođeni a mnogi i zavičajni u Hrvatskoj.«²⁹ Na temelju ovog posljednjeg podatka možemo zaključiti, da ili je počim Ivana Dobravca Plevnika, Josip Dobravec, također rođen u Donjoj Štajerskoj, ili je u slučaju da je vojni obveznik imao samo zakonitu majku, za njega kao mjesto mobilizacije važila majčina zavičajnost.

Ivan Dobravec Plevnik je odrastao u Zagrebu, gdje je u drugoj polovini 80-ih godina 19. stoljeća izučio tiskarski zanat.³⁰ Kako je u to vrijeme tiskarski zanat vrijedio za elitni zanat, među čijim je radnicima vladao »duh isključivosti, aristokratske nadmenosti« prema ostalim radnicima,³¹ vrlo je vjerojatno da se Franciska Plevnik udala za Josipa Dobravca do Ivanovog polaska na zanat, čime je omogućen njegov, vjerojatno skup nauk.³² Već u to vrijeme među tiskarskim radnicima u Zagrebu postojala je snažna pravaška struja, koja je od druge polovice 90-ih godina 19. stoljeća pa sve do početka Prvoga svjetskoga rata u svojoj frankovačkoj inačici i dominirala među tiskarskim radnicima, pa je kroz to vrijeme tiskarski sindikat bio jedan od rijetkih radničkih sindikata, u kojem su socijaldemokrati bili u manjini.³³

Nije poznato je li Ivan Dobravec Plevnik još kao mladi tiskarski naučnik bio simpatizer pravaštva. Prema jednoj njegovoj mnogo kasnijoj tvrdnji, on se politikom počeo baviti još kao dvanaestogodišnji dječak, dakle 1885. ili 1886. godine, kada je bacao tintu i kamenje na zgradu zagrebačke financijske uprave, kojom prilikom je ubijen jedan stolarski pomoćnik, a pravaš Ivan Zatluka je ranjen.³⁴ Međutim, riječ je očito o zagrebačkim demonstracijama protiv postavljanja dvojezičnih, hrvatskih i mađarskih natpisa na financijskim uredima, koji su se dogodili u kolovozu 1883. godine,³⁵ kada je Plevnik dakle imao nepunih deset godina, tijekom kojih je od posljedica ranjavanja preminuo stolarski pomoćnik

²⁶ PLEVNIK, Danko, *Slovenci na Hrvaškem*, Črnomelj-Metlika, 1998., 45.

²⁷ Vidi: *Virovitičan*, (Virovitica), 12. srpnja 1903., 1.; *Virovitičan*, 12. siječnja 1908., 1.

²⁸ Crna četa, *Hrvat*, (Virovitica), 25. listopada 1908., 2.

²⁹ Stražarska satnija u Žalcu, *Ilustrovani list*, (Zagreb), 21. kolovoza 1915., 4. U tom članku »poznati hrvatski rodoljub i dugogodišnji urednik *Virovitičana*« greškom je naveden kao Fran Plevnik. Uz članak nalazi se i Plevnikova fotografija.

³⁰ MARIJANOVIĆ, Stanislav, Dobravec Plevnik, Ivan, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3., Zagreb, 1993., 422.

³¹ KORAĆ, Vitimir, *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, od prvih početaka do ukidanja ovih pokrajina 1922. godine*, Knjiga druga, Zagreb, 1930., 480.-481.

³² Ivan Plevnik je prezime Dobravec nosio najkasnije od 1898., kada pod prezimenom Dobravec Plevnik u Zagrebu objavljuje *Almanah hrvatskih radnika*.

³³ KORAĆ, Vitimir, *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, od prvih početaka do ukidanja ovih pokrajina 1922. godine*, Knjiga druga, 495.-496., 518.-527.

³⁴ PLEVNIK, Ivan, Em smo Hrvati! Zašto sam došao u Viroviticu?, *Virovitičan*, 5. siječnja 1936., 1.-2.

³⁵ O tomu vidi: TURKALJ, Jasna, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, Zagreb, 2009., 212.-213.

Luka Stiplošak.³⁶ Osim toga, iako je u ovim demonstracijama sudjelovao velik broj pravaškog građanstva, malo je vjerojatno da je u njima sudjelovao i Ivan Zatluka, za kojega se u njemu sklonim životopisima navodilo, da je »stupio u politički život« tek u rujnu 1884. godine, kada je u Jastrebarskom agitirao za pravaškog kandidata, plešivičkog župnika Stjepana Kućasa, kojom prilikom su u neredima navodno trojica Kućasovih korteša ubijena,³⁷ pa je moguće i da je Zatluka tada ranjen.

S druge strane izvjesno je, da je svršetkom naukovanja Plevnik pristupio socijal-demokratskom radništvu. On je u kolovozu 1919. godine, u seriji članaka pod naslovom »Što je socijalizam?«, naveo da je bio »u redovima socijalne-demokracije« sve dok se ovi nisu raspali na internacionalnu i hrvatsku nacionalnu struju, kojoj se i on priključio.³⁸ Potom je u polemici s članom Socijalističke radničke partije (komunista), Rudolfom Kukuljom, koji je ustvrdio da prema obavijesti socijalističkih »matadora« iz Zagreba Plevnik nikad nije bio socijalist,³⁹ Plevnik naveo, da se Kukulj nije ni rodio kada je on »stupio među socijaliste«, iz koje je »stranke« »zajedno s jakom grupom radnika Hrvata« istupio »pred 27 godina«, dakle 1892. godine,⁴⁰ »jer nismo mogli gledati kako su nekoji internacionalci naše neuko radništvo varali i krali.« Prema Plevniku, disidenti su potom stvorili novu »radničku stranku, da pazimo na rad i prste ljudi, što su se doklatili u Hrvatsku, da se na ledjima radništva popnu na što unosnija mjesta.«⁴¹

Nova radnička stranka, koju je Plevnik navodno pomogao ustrojiti, bio je Hrvatski radnički klub (od 1897. godine Hrvatska radnička stranka), ustrojen 1895. godine, koji je formalno djelovao kao samostalna organizacija, a stvarno je bio »lijevo krilo« Stranke prava, odnosno od raskola u toj stranci »lijevo krilo« Čiste stranke prava.⁴² Nije poznato je li Plevnik obnašao kakvu istaknutiju funkciju u ovom klubu (stranci), no zna se, da je 1898. godine objavio *Almanah hrvatskih radnika*, pučki kalendar u čijim je dodatku objavio program Hrvatske radničke stranke, njezinu himnu, dva članka, u kojima je vrlo pismeno obrazložio stajališta ove stranke prema vjerskom i nacionalnom pitanju, te kratku povijest ove radničke stranke.⁴³

³⁶ Prva žrtva magjarskih nadpisa, *Sriemski Hrvat*, (Vukovar), 25. kolovoza 1883., 2.

³⁷ Dvadeset i pet godišnjica javnoga rada Ivana Zatluka, *Hrvat*, (Gospić), 2. listopada 1909., 2.

³⁸ PLEVNIK, Ivan, Što je socijalizam? (III.), *Virovitičan*, 17. kolovoza 1919., 1.-2.

³⁹ KUKOLJ, Rudolf, Da se bolje razumijemo, *Vjesnik. Glasilo za promicanje narodnih interesa*, (Virovitica), 7. rujna 1919., 2.

⁴⁰ Socijal-demokratska stranka Hrvatske i Slavonije formalno je ustrojena tek 1894., no socijalistički pokret u Hrvatskoj započeo je nešto ranije, te je 1892. u Zagrebu počeo izlaziti list *Sloboda* kao *socijalno demokratsko glasilo*. O tomu: KORAĆ, Vitomir, *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, od prvih početaka do ukidanja ovih pokrajina 1922. godine*, Knjiga prva, Zagreb, 1929., 108.-117.

⁴¹ PLEVNIK, Ivan, Na adresu g. Kukulja, *Virovitičan*, 21. rujna 1919., 2.-3. U nekoliko ranijih zapisa, pisanih pod pseudonimima, Plevnik se dotiče svog istupa iz redova socijal-demokratskog radništva. Tako u zapisu »U zločestom društvu. Crtica iz dnevnika«, objavljenom u prvim brojevima *Virovitičana*, Plevnikov alter ego J. Starić piše, da je kao mladić postao »gorljivi apoštola« protuvjerskog i internacionalnog socijalističkog učenja. Slučajan posjet misi u crkvi Sv. Katarine u Zagrebu, a nakon toga i odlazak u Daruvar, gdje se upoznao s nesretnom sudbinom jedne djevojke, koja je poput njega prigrllila socijalističko učenje, uzrokovali su njegovo napuštanje socijalističkog protuvjerskog i internacionalnog učenja te povratak Bogu i nacionalnim vrijednostima. STARIĆ, J., U zločestom društvu. Crtica iz dnevnika, *Virovitičan*, 16. rujna 1899. (i dalje), 1.-2. U zapisu »Kako sam postao čisti starčevićanac«, bivši socijalist Ivan Slamenski, za koga pretpostavljam da je vrlo vjerojatno također riječ o Plevniku, piše da je nakon raskola u radničkom pokretu, kada se od internacionalne socijalističke struje odvojila grupa starijih, nacionalno svjesnih radnika pod vodstvom Josipa Engela, ostao uz internacionalnu, socijalističku struju. Posjet Anti Starčeviću, kojem je nosio pozivnicu za zabavu Hrvatskog tipografskog društva, uzrokovao je njegov prelazak među hrvatsko nacionalno radništvo. SLAMENSKI, Ivan, Kako sam postao čisti starčevićanac, *Virovitičan*, 24. prosinca 1903., 6. Prema mom sudu, ovi zapisi imaju stanovitu, slabu memoarsku vrijednost, te se iz njih može sa sigurnošću iščitati samo to, da je Plevnik od socijaliste postao frankovac. Slično je i s drugim, sličnim zapisima, koje je Plevnik objavljivao pod drugim pseudonimima (Ivan Starić), a koji se tek okvirno dotiču drugih dijelova Plevnikova života.

⁴² O Hrvatskom radničkom klubu (Hrvatskoj radničkoj stranci) vidi: MATKOVIĆ, Stjepan, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb, 2001., 226.-241.

⁴³ DOBRAVEC PLEVNIK, Ivan, *Almanah hrvatskih radnika za god. 1898.*, Zagreb, 1898. U kalendarskom dijelu Plevnik je izdvojio niz istaknutih datuma socijalnog i hrvatskog nacionalnog karaktera. Od istaknutih datuma

Do tog vremena Plevnik je kao tiskar navodno radio u Zagrebu (Kr. zemaljskoj tiskari, Granitzvevoj tiskari, Albrechtovoj tiskari i Srpskoj tiskari), u Trstu (Tiskara Dolenc), u Slovenskoj Gorici (Tiskara markiza Obizzi-a), u Ljubljani (Katolička tiskara), te u »nesl.« (neslavenskim?) tiskarama u Grazu, Beču i Pešti.⁴⁴ Već sljedeće, 1899. godine Ivan Dobravec Plevnik trajno se nastanio u Virovitici, gdje je pokrenuo vlastitu tiskaru i počeo objavljivati list *Virovitičan*.⁴⁵ Prema nekim autorima, Plevnik je »po nalogu stranačkog vodstva 1899. premješten u Viroviticu«, gdje je otvorio tiskaru i pokrenuo novine.⁴⁶ Protiv ove tvrdnje, koja podrazumijeva da je Plevnik poslan u Viroviticu promicati političke interese Čiste stranke prava, govori niz činjenica, a u prvom redu ona, da je dugo godina izlaženja *Virovitičan* bio list »bez političkog smjera«.⁴⁷

Ovakav »smjer« *Virovitičana* bio je uvjetovan tadašnjim imovinsko-pravnim položajem novina u banskoj Hrvatskoj, te tadašnjom zakonskom regulativom upotrebe tiska. Naime, u to vrijeme političke stranke u banskoj Hrvatskoj nisu imale pravni subjektivitet, zbog čega nije postojala ni stranačka imovina. Tako su i unatoč stranačkoj obilježenosti stranačke novine pokretali pojedinci s vlastitim financijskim sredstvima i uz pomoć imućnijih stranačkih drugova, te su ovisile o uspjehu na tržištu a za pokretače nosile rizik osobne imovinske propasti.⁴⁸ Ovaj je rizik bio tim veći, što je prema tada važećem tiskovnom zakonu (iz 1875.) izdavač novina, koje bi se »i barem uzgredno bavile političkim, vjerskim i društvenim pitanjima«, morao polagati vrlo visoku jamčevinu, kojom su se pokrivala naplate novčanih kazni i troškovi sudskog procesa, nakon čega se jamčevina morala nadoknaditi do punoga iznosa.⁴⁹

Pri pokretanju *Virovitičana*, koji je zamišljen kao tjednik, državno je odvjetništvo od Plevnika tražilo, da položi jamčevinu od 2000 forinti (4000 kruna), iako je Plevnik u prijavi za pokretanje lista naveo, da će se list baviti »narodnim gospodarstvom te lokalnim vijestima«, računajući na to da su »svi pokrajinski listovi, koji se ne bave politikom, prosti od jamčevine.«⁵⁰ Kako Plevnik nije imao navedeni iznos, list je u početku izlazio dva puta mjesečno. Tek nakon ponovljene molbe, da »može list *Virovitičan* izdavati na tjedan jedanput bez položenja jamčevine«, ⁵¹ zemaljska vlada u Zagrebu je u svibnju 1900. godine to dopustila, ograničavajući svoje dopuštenje sve dotle dok se list »bude držao dosadanjeg programa.«⁵² Plevnik se ovog, nepolitičkog smjera svojih novina držao do 1906. godine, kada je dolaskom Hrvatsko-srpske koalicije na vlast, a godinu dana potom i promjenom tiskovnog zakona, kojom

socijalnog karaktera istaknuo je, primjerice, datum ukidanja ropstva u SAD-u (3. 1. 1865.), datum uhićenja Matije Gubca (9. 1. 1573.), dan pogubljenja Luja XVI. u Parizu (21. 1. 1793.), proglašenje Pariške komune (18. 3. 1871.), rođenje »Dragutina Marxa« (5. 5. 1818.), pobunu željezničkih radnika u SAD-u (20. 7. 1878.), itd... Od datuma hrvatskog nacionalnog karaktera, uz datume rođenja, imendana (ujedno i »blagdan hrvatskih radnika«) i smrti Ante Starčevića, istaknuo je i primjerice dan pogubljenja hrvatskih velikaša Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana (30. 4. 1671.), te dan kada »domovinaši odbiše slogu sa čistom strankom prava« (8. 6. 1896.).

⁴⁴ Vidi oglas na posljednjoj, 4. stranici *Virovitičana* od 16. rujna 1899.

⁴⁵ O *Virovitičanu* i drugim listovima, koji su do 1941. izlazili u Virovitici, vidi: BREŠIĆ, Vinko, *Virovitičko građansko novinstvo (do 1941. godine)*, *Virovitički zbornik 1234.-1984.*, Virovitica, 1986., 437.-451.

⁴⁶ Koliko je meni poznato, prvi je ovu tvrdnju 1993. iznio Stanislav Marijanović u navedenoj natuknici o Ivanu Dobravcu Plevniku u *Hrvatskom biografskom leksikonu*. U tamo navedenom popisu literature, kojom se autor služio u izradi natuknice, nisam našao potvrdu te tvrdnje. Potom je Vinko Brešić preuzeo tu tvrdnju, te ju je 1995. iznio u članku objavljenom u časopisu *Republika*, a zatim i u knjizi objavljenom 2002., ne navodeći odakle ju je uzeo. MARIJANOVIĆ, Stanislav, Dobravec Plevnik, Ivan, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3., Zagreb, 1993., 422.; BREŠIĆ, Vinko, Književnik Ivan Dobravec Plevnik (1873.-1959.), *Republika*, god. 51./1995., br. 9-10, 129.; BREŠIĆ, Vinko, *Knjiga o Virovitici*, Virovitica, 2002., 213.

⁴⁷ BREŠIĆ, Vinko, *Knjiga o Virovitici*, 133.

⁴⁸ ČEPULO, Dalibor, Sloboda tiska i porotno suđenje u banskoj Hrvatskoj 1848.-1918., *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, god. 7./2000., br. 2., 938.

⁴⁹ ČEPULO, Dalibor, Sloboda tiska i porotno suđenje u banskoj Hrvatskoj 1848.-1918., 940.-943.

⁵⁰ PLEVNIK, Ivan, Na blagohotno uvažanje, *Virovitičan*, 16. rujna 1899., 2.-3.

⁵¹ HDA, PrZV, kutija 588., sv. 3-1, 864/1900 (1732/1900)

⁵² HDA, PrZV, kutija 588., sv. 3-1, 864/1900 (2185/1900). Vidi i: HDA, PrZV, kutija 588., sv. 3-1, 864/1900 (281/1900)

je ukinuta jamčevina kao pretpostavka pokretanja tiska,⁵³ »počeo *Virovitičan* izlaziti kao pravaški tjednik«, koji je »neustrašivo propagirao pravaška načela.«⁵⁴

Doduše već ranije, a osobito od 1903. godine u *Virovitičanu* se stidljivo pojavljuju politički članci, obojeni simpatijama za pravaštvo, a posebno za Čistu stranku prava.⁵⁵ Koncem te godine Plevnik je najavio, da će od sljedeće godine »i uprava i uredništvo (lista) preći u druge ruke«, te da će list »možda« postati i politički tjednik, u kojem slučaju će »odbor, koji će list preuzeti« morati platiti jamčevinu od 2000 forinti.⁵⁶ Čini se, dakle, da su se u to vrijeme vodili pregovori s Čistom strankom prava, da list već početkom 1904. postane stranački, no u siječnju 1904. godine je javljeno, da se čitava stvar odgađa.⁵⁷ List je nastavio pisati u istom, opreznom političkom tonu, pretežući u simpatijama za Starčevićevu hrvatsku stranku prava, kako se Čista stranka prava nazivala od 1904. godine, tako da je koncem te godine obzoraški tisak, analizirajući neke članke *Virovitičana* zaključio, da taj list »stoji u savezu ili pod uplivom« Starčevićeve hrvatske stranke prava, što je *Virovitičan* odlučno odbio.⁵⁸ Ipak, u isto se vrijeme u frankovačkom tisku u Zagrebu *Virovitičan* počeo spominjati kao njihov stranački list.⁵⁹

Početkom 1906. godine Plevnik je ponovo najavio, da »ove godine stupa i naš list iz reserve«, te da će za saborske izbore, koji su se imali održati te godine, »predložiti listinu kandidata, za koju ako ćete glasovati, osvietlati ćete lice sebi i svim nam.«⁶⁰ Međutim, pred ove izbore, koji su se održali u svibnju 1906. godine, *Virovitičan* je ostavio svima da glasuju po volji, jer »pošto nam tiskovne prilike ne dopuštaju ne možemo da se za bilo koga otvoreno izjavimo.«⁶¹ Nakon pobjede Hrvatsko-srpske koalicije na ovim izborima, *Virovitičan* se otvoreno svrstao uz Starčevićevu hrvatsku stranku prava, pišući primjericu o njoj, da »danas jedina zastupa načela našeg neumrlog učitelja, Dr. Ante Starčevića.«⁶² Sljedeće godine, nakon donošenja navedene promjene tiskovnog zakona, list svoj podnaslov: *Glasilu za promicanje narodnih interesa*, mijenja u: *Glasilu za politiku, javni i društveni život*, čime i formalno počinje izlaziti kao »političko glasilo.«⁶³

Dakle, zašto bi vodstvo Čiste stranke prava 1899. godine uputilo Plevnika u Viroviticu, da tamo promiče stranačke političke interese, ako mu nije dalo financijska sredstva, kojima bi te interese bilo moguće promicati, zbog čega taj list barem do 1903., a otvoreno sve do 1906. godine stranačke interese i nije promicao? Štoviše, čini se da vodstvo Čiste stranke prava Plevniku nije davalo baš nikakvu nov-

⁵³ ČEPULO, Dalibor, Sloboda tiska i porotno suđenje u banskoj Hrvatskoj 1848.-1918., 971.

⁵⁴ KARLOVIĆ, D., Prije dvadeset i pet godina, *Virovitičan*, 7. rujna 1924., 1. Dragan (David) Karlović, (odnosno David Wohl), ovdje pogrešno navodi, da je tiskovni zakon promijenjen već 1906., s čime povezuje promjenu smjera pisanja *Virovitičana* od te godine. Iako je tiskovni zakon promijenjen za vlade Koalicije tek polovicom svibnja 1907., činjenica je da *Virovitičan* otvoreno podupire frankovce već od dolaska Koalicije na vlast, 1906. O Draganu (Davidu) Karloviću, rođenom kao David Wohl, vidi kasnije u tekstu.

⁵⁵ Primjericu, već od 1901. u listu se obilježava godišnjica smrti Ante Starčevića, te se u rubrici *Političke viesti* povremeno donose obavijesti o radu Josipa Franka u Hrvatskom kraljevinskom odboru. Od 1903. godine u listu se obilježava pravaški kult pogibije Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana, koji bi prema pisanju lista trebali njegovati svi, »ako želimo biti Hrvati«. Te iste godine prenesen je prvi članak iz frankovačkog *Hrvatskog prava*. U rujnu te godine pozitivno se izvjestilo sa skupštine Hrvatske stranke prava u Virovitiči, ali se koncem te godine i kritiziralo tu stranku zbog prekida pregovora s Čistom strankom prava. Koncem te godine objavljena je i navedena ispovijest navodnog Ivana Slamenskog, radnika koji je od socijal-demokrata postao frankovcem. *Političke viesti*, *Virovitičan*, 3. ožujka 1910., 1.; Izborne listine, *Virovitičan*, 1. siječnja 1903., 1.-2.; Sloga opozicije, *Virovitičan*, 1. veljače 1903., 1.; Domaće viesti, *Virovitičan*, 3. svibnja 1903., 2.; Skupština stranke prava, *Virovitičan*, 6. rujna 1903., 1.-2.; Sloga opozicije, *Virovitičan*, 18. listopada 1903., 3.; SLAMENSKI, Ivan, Kako sam postao čisti starčevićanac, *Virovitičan*, 24. prosinca 1903., 6.

⁵⁶ Promjena u uredništvu, *Virovitičan*, 1. studenoga 1903., 2.

⁵⁷ Iz uredništva, *Virovitičan*, 1. siječnja 1904., 2.

⁵⁸ Čiji je *Virovitičan*?, *Virovitičan*, 6. studenoga 1904., 2.

⁵⁹ Vjesti iz hrvatskih zemalja, *Hrvatska zastava*, (Zagreb), 29. prosinca 1904., 6.

⁶⁰ Novi izbori, *Virovitičan*, 11. veljače 1906., 1.

⁶¹ Saborski izbori, *Virovitičan*, 30. travnja 1906., 1.

⁶² Politička organizacija star. stranke prava u Virovitiči, *Virovitičan*, 19. listopada 1906., 1.

⁶³ Promjene kod našeg lista, *Virovitičan*, 4. kolovoza 1907.

čanu potporu za list, jer on kao svoje glavne podupiratelje u početnom razdoblju izlaženja *Virovitičana* spominje osobe, koje s Čistom strankom prava nisu imale nikakve veze, a neke su joj s obzirom na svoje nacionalno-političke poglede bile i otvoreno protivne. U kontekstu dobrotvora lista Plevnik je tako spomenuo virovitičkog graditelja Pavla Rohrbachera, virovitičkog odvjetnika i javnog bilježnika dr. Hugu Schuberta, đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera, a »veći i trajni pomagač lista bio je Pavao grof Pejačević u Podgoraču.«⁶⁴

Rohrbacher i Schubert bili su imućni i vrlo ugledni Virovitičani, te su se nalazili na čelu niza gospodarskih, kulturnih i financijskih institucija u Virovitici. Iako za to nema potvrde, na temelju ovog njihovog socijalnog položaja mogli bismo pretpostaviti, da su politički pristajali uz mađaronsku Narodnu stranku. S još većom vjerojatnošću možemo pretpostaviti, da je uz Narodnu stranku pristajao i Pavao grof Pejačević, rođak dvaju unionističkih banova, Ladislava i sina mu Teodora Pejačevića.⁶⁵ Što se tiče biskupa Strossmayera, na temelju njegovog odnosa prema suosnivaču Čiste stranke prava, Anti Starčeviću,⁶⁶ te na temelju odnosa njegovih političkih sljedbenika, okupljenih u Neodvisnoj narodnoj stranci, prema Čistoj stranci prava,⁶⁷ s pravom bismo mogli zaključiti, da nikad ne bi pomagao list, u kojem bi makar nazirao papke Josipa Franka.⁶⁸

O navodnom nalogu vodstva Čiste stranke prava Plevniku, da se preseli u Viroviticu ne govore ni osobe, koje bi o tomu nešto morale znati. Obilježavajući 1924. godine 25. godišnjicu izlaženja lista, priloge za *Virovitičan* napisali su dvojica bivših frankovaca, Ivan Zatluka i Ivan Peršić, koji su se pritom prisjetili i vremena pokretanja lista. Ivan Zatluka je u vrijeme pokretanja *Virovitičana* živio i politički djelovao u Novoj Gradiški, te je tek kasnije postao dio stranačkog vodstva,⁶⁹ pa njegovo svjedočenje ima manju vrijednost od Peršićevog, koji je u to vrijeme živio i djelovao u Zagrebu, gdje je bio jedan od glavnih suradnika frankovačkog dnevnika *Hrvatsko pravo* i njegov poslovođa, te neformalni poslovođa stranačke, Prve hrvatske radničke tiskare.⁷⁰

Tom prilikom Zatluka je pisao, da je Plevnika upoznao prije 25 godina, dakle 1899. godine, »na jednoj pravaškoj skupštini u Zagrebu«, na kojoj ga je Plevnik »obradovao svojim prvim brojem Viro-

⁶⁴ BREŠIĆ, Vinko, Virovitičko građansko novinstvo (do 1941. godine)«, *Virovitički zbornik 1234.-1984.*, Virovitica, 1986., 438.

⁶⁵ O Pavlu grofu Pejačeviću vidi: DAMJANOVIĆ, Dragan, Grobna kapela grofa Pavla Pejačevića u Podgoraču, *Našički zbornik 7/2002.*, 221.

⁶⁶ Između 1888. i 1894. Strossmayer je Starčevića u intimnoj prepisci s Franjom Račkim nazivao: »starom ludom«, »kukavicom i blunom«, »velikom otrovom naše mladeži«, »nesrećom«, »razvratnikom i mahnitavcem«, »vanjstinom svojom i nutrašnjom svojom monstrumom.« ŠIŠIĆ, Ferdo (ur.), *Korespodencija Rački-Strossmayer, Knjiga četvrta (od 2. jula 1888. do 15. februara 1894.)*, Zagreb, 1931., 43., 49., 95., 105., 159., 209., 361., 376., 378. Ovakvo njegovo mišljenje o Starčeviću bilo je uzrokovano međusobnom osobnom antipatijom, ali i političkim razlozima. Naime, kroz ovo vrijeme dio Stranke prava težio je tješnijim odnosima, pa i fuziji s Neodvisnom narodnom strankom, na protunagodbenom programu teritorijalne cjelovitosti »hrvatske države«, unutar koje bi nositelj političkih prava bio jedinstveni, hrvatsko-srpski politički narod. Strossmayer se zalagao za fuziju na ovim listovima, kojoj je na putu tvrdoglavo stajao Ante Starčević. TURKALJ, Jasna, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, Zagreb, 2009., 448.-463.; ŠIŠIĆ, Ferdo (ur.), *Korespodencija Rački-Strossmayer, Knjiga četvrta (od 2. jula 1888. do 15. februara 1894.)*, 90.-95.

⁶⁷ Osim zbog osobnih animoziteta njezinih čelnika, raskol u Stranci prava (1895.) dogodio se i zbog različitih stajališta unutar stranke o pitanju suradnje s Neodvisnom narodnom strankom. Folnegovičeva struja je tomu težila, a Starčević-Frankova se tomu opirala. Zbog toga je nakon raskola Neodvisna narodna stranka podupirala domovinašku stranku, s kojom je 1897. stupila i u koaliciju, a sukobljavala se s frankovačkom strankom. MATKOVIĆ, Stjepan, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, 61.-82.

⁶⁸ Za Strossmayerov odnos prema hrvatskom oporbenom tisku, koji je promicao kult Ante Starčevića, karakteristično je njegovo pismo Račkomu od listopada 1892.: »Naša Sloga ne zaslužuje, da ju podupirem. Ona u zvijezde kuje Starčevića, a to će reći, odsuđuje mene u pakao. Tako je i sa *Diritto Croato*, tako sa *Crvenom Hrvatskom*. Nijedan od tih listova ne će na godinu u moju kuću. Naši ljudi moraju se priviknuti na istinu, pravdu i na čist, neporočan značaj.« ŠIŠIĆ, Ferdo (ur.), *Korespodencija Rački-Strossmayer, Knjiga četvrta (od 2. jula 1888. do 15. februara 1894.)*, 328.

⁶⁹ MATKOVIĆ, Stjepan, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, 289.

⁷⁰ PERŠIĆ, Ivan, *Kroničarski spisi*, Zagreb, 2002., 86. O Prvoj hrvatskoj radničkoj tiskari, vidi: MATKOVIĆ, Stjepan, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, 212.

vitičana.« Dakle upoznao ga je nakon što je Plevnik pokrenuo list, te ne govori ništa o tomu, kako je i zašto Plevnik dospio u Viroviticu. Zatluka tvrdi da je Plevnik u razgovoru s njim tvrdoglavo ustrajao na tomu, da list treba imati radikalni politički smjer, dok ga je Zatluka nagovarao, »da svomu glasilu *Virovitičan* namijeni smjer: socijalne i gospodarske važnosti grada i okoliša Virovitice«. Ta su nagovaranja navodno ostala bezuspješna, te je Plevnik »25 godina plovio vodama čiste hrvatske misli«, tijekom koje je plovidbe »sav bijes uperio protiv grdnog i krvožednog magjaronstva.«⁷¹ Kako smo vidjeli, *Virovitičan* je, upravo suprotno, od prvoga broja zaplovio nepolitičkim smjerom, te je upitno jesu li se Plevnik i Zatluka tada uopće sreli, a ako jesu, da li su vodili ikakav razgovor o *Virovitičanu*. S druge strane Peršić se Plevnika prisjetio »iz mladih dana u Zagrebu, kako smo zajedno radili on kao tiskar a ja kao novinar.« Sjećajući se tadašnjeg Plevnikova entuzijazma, Peršić se i prisjetio, s kolikim se je veseljem Plevnik dao »na samostalan rad u pokrajini«, odnosno u Viroviticu.⁷² Dakle, Peršić ne spominje »nalog« stranačkog vodstva Plevniku, da se uputi u Viroviticu, te njegovu djelatnost u Viroviticu izričito naziva samostalnom.

Otkuda onda Plevnik u Viroviticu? Kako smo vidjeli, Plevnik se još 1898. godine nalazio u Zagrebu, gdje je te godine objavio svoj *Almanah hrvatskih radnika*.⁷³ Prema njegovim sjećanjima iz 1929. godine, on je došavši »u ove krajeve« prije više od 30 godina, prvo posjetio Daruvar, zatim Slatinu, gdje se u to vrijeme od ljepših građevina nalazila samo »nova kuća g. Hartzera«, pa tek onda Viroviticu.⁷⁴ Vjerojatno je tijekom ovog svoga posjeta zapadnoj Slavoniji upoznao svoju buduću suprugu, koju je nedugo potom i oženio.⁷⁵ Prema matičnim podacima, Ivan Plevnik se 3. travnja 1899. godine u Sladojevcima, sjedištu župe koja je u to vrijeme obuhvaćala i Slatinu, oženio Emom Hartzter iz Slatine, kćeri Josipa, po zanimanju bravara.⁷⁶ Dio obitelji Hartzter živio je u Viroviticu, gdje je istaknuti Virovitičanin bio također bravar Franjo Hartzter, »bliži rođak« Plevnikove žene, Eme Hartzter.⁷⁷ Od nje je, odnosno njezine obitelji Plevnik mogao saznati, da se u Viroviticu »već pred više godina sastalo nekolicina iskrenih prijatelja napretka našega, koji si postaviše zadaćom, da u Viroviticu pokrenu novine«, no pritom »oni naidjoše na zaprieke«, odnosno »preveliki egoizam stanovite osobe uništio je tu liepu zamisao.«⁷⁸

⁷¹ ZATLUKA, Ivan, 25 godina mukotrpnoga rada, *Virovitičan*, 4. rujna 1924., 2.-3.

⁷² PERŠIĆ, Ivan, K dvadeset-pet godišnjici, *Virovitičan*, 4. rujna 1924., 3.

⁷³ U ovom se *Almanahu* spominju postojanje Hrvatske radničke stranke, te Khuenova zabrana postojanja stranačkih klubova. Ban Khuen Héderváry je zabranio osnivanje i djelovanje svih stranačkih klubova u travnju 1897., nakon čega se Hrvatski radnički klub preustrojio i preimenovao u Hrvatsku radničku stranku. MATKOVIĆ, Stjepan, Čista stranka prava 1895.-1903., 228. Dakle, Almanah je u svakom slučaju napisan nakon travnja 1897. DOBRAVEC PLEVNİK, Ivan, *Almanah hrvatskih radnika*, 75.-86.

⁷⁴ PLEVNİK, Ivan, Nekoć i sada, *Virovitički hrvatski glasnik*, (Virovitica), 9. lipnja 1929., 1. U navedenoj »crtici iz dnevnika« J. Starića, iza kojeg se pseudonima krije Ivan Dobravec Plevnik, a koja, kako smo naveli ima stanovitu mada malu memoarsku vrijednost, J. Starić navodi, da je nakon tromjesečne bolesti na savjet liječnika pošao u »zapušteno kupalište« u Daruvaru na oporavak, a od tamo da je odlazio na lutanja po okolici. STARIĆ, J., U zločestom društvu. Crtica iz dnevnika, *Virovitičan*, 16. rujna 1899., 1.

⁷⁵ U pripovjetci Ivana Starića (Plevnikov pseudonim), »Kako sam se oženio«, glavni lik Ivan Kuzmić iz Slavonije dolazi u Zagreb za poklade, s namjerom da tamo nađe ženu. Na zabavi Hrvatskog sokola upoznaje Vericu, čiji je otac, »bravarski obrtnik«, bio »postojan i tvrd Hrvat Starčevićanac«. Istog dana Kuzmić je zaprosio Vericu, koju ženi odmah poslije Uskrsa. STARIĆ, Ivan, Kako sam se oženio, *Virovitičan*, 29. siječnja 1911., (i sljedeći brojevi).

⁷⁶ HDA, Matična knjiga vjenčanih, župa Sladojevci (1878.-1907.). Ema Hartzter (Harczer) rođena je 3. siječnja 1877. u Slatini, a umrla 31. svibnja 1956. u Viroviticu. HDA, Matična knjiga rođenih, župa Sladojevci (1858.-1877.).

⁷⁷ Laži od zanata, *Virovitički zavičaj*, (Virovitica), 10. studenoga 1905., 2. U ovom članku Franjo Hartzter se naziva »bližim rođakom« Ivana Plevnika. Kako on ne može biti nego Plevnikova svojta, jasno je da je riječ o Eminom bliskom rođaku. Nije riječ o njezinom bratu, jer je Franjo Harzer (!) rođen 6. veljače 1852. u Viroviticu, od oca Antuna Harzera (!). HDA, Matična knjiga rođenih, Virovitica (1807.-1857.). Umro je 18. listopada 1907. u 56. godini života. HDA, Matična knjiga umrlih, Virovitica (1905.-1911.). O njemu vidi: Franjo Hartzter, *Virovitičan*, 22. listopada 1907., 4. Franjo Hartzter je inače drugim brakom s Vjekoslavom rođ. Rohrbacher bio povezan s tom uglednom virovitičkom obitelji.

⁷⁸ PLEVNİK, Ivan, Što nam je zadaća?, *Virovitičan*, 16. rujna 1899., 1. Prema mome sudu Vinko Brešić pogrešno tumači ovaj, uvodni članak prvog broja *Virovitičana*, kada piše, da je »Plevnik sa nekolicinom iskrenih

Plevnik se zatim pojavio u Virovitici, gdje je bio »vrlo lijepo primljen« u kući Karla Rohrbachera, i gdje se tom prilikom sastao s »prvim tada virovitičkim građanima«: Pavlom Rohrbacherom, Franjom Hartzerom, Hugom Schubertom, načelnikom Šandorom Ilkom i još nekima. Oni ga »nagovoriše, da dođem ovamo gdje ću naći svu njihovu pomoć« u pokretanju lista. »I došao sam.«⁷⁹

Ova »stanovita osoba«, zbog čijeg je »prevelikog egoizma« uništena prvotno zamisao o pokretanju lista u Virovitici bila je vlasnica do tada jedine tiskare u Virovitici, Vjekoslava Habijanac,⁸⁰ kojoj su se »prvi odličnjaci« u Virovitici prethodno obratili za pokretanje lista, no ona je za taj posao tražila previše novaca. Pristavši izdavati novine u Virovitici, Plevnik je pokušao otkupiti tiskaru od Vjekoslave Habijanac, no ona je i za to tražila previše novaca. Zatim je Plevnik odlučio otvoriti vlastitu tiskaru, u čemu mu »pomogoše neki prijatelji sa vjeresijom.«⁸¹ Osim već navedenih prvih dobrotvora Plevnikovog lista, prema navodu Ivanovog unuka Danka Plevnika, »dio kapitala« za otvaranje knjižare, tiskare i novina dala mu je i »supruga Ema Hartzer u obliku miraza.«⁸² Ovaj Dankov navod potvrđuje sam Ivan Plevnik kada piše, da je Vjekoslava Habijanac pokušavala uništiti njegov posao, pišući Plevnikovim vjerovnicima, »dapače i momu tastu g. Hartzeru«, laži o Plevniku, kako bi vjerovnici povukli svoj novac.⁸³

Dakle, Ivan Dobravec Plevnik nije došao u Viroviticu na nalog vodstva Čiste stranke prava, nego mu se posredstvom ženidbe za Emu Hartzer otvorila prilika, da tamo osigura svoju egzistenciju.

POLITIČKE STRANKE U VIROVITICI POČETKOM 20. STOLJEĆA

Ako se, kako smo naveli, za prve dobrotvore Plevnikovog lista, Pavla Rohrbachera i dr. Hugu Schuberta ne može sa sigurnošću reći, da su bili pristaše Narodne stranke, za Franju Hartzera se s većom izvjesnošću može ustvrditi, da je to bio. On se, naime, 1891. godine nalazio u navedenoj deputaciji virovitičke općine, koja je banu Héderváryju predala onu lojalnu notu, kojom su bana pozvali da posjeti Viroviticu.⁸⁴ Osim toga, Franjo Hartzer se na izborima za županijsku skupštinu, održanima u svibnju 1905. godine, nalazio na listi »predložnika kotara«, protiv koje se natjecala lista opančarskog obrtnika

prijatelja napretka ovu liepu zamisao kanio ostvariti već pred više godina...« BREŠIĆ, Vinko, Virovitičko građansko novinstvo (do 1941. godine), 439. Tako tumačiti ovaj članak značilo bi, da je Plevnik već nekoliko godina prije 1899. bio u kontaktu s Virovitičanima, s kojima je namjeravao pokrenuti novine. Međutim, u članku se ne navodi da se Plevnik nalazio među tim Virovitičanima, nego samo da su ti Virovitičani unazad nekoliko godina uzalud pokušali pokrenuti novine. Osim toga, u svim se izvorima kao datum prvog dolaska Plevnika u Viroviticu, nakon čega je uslijedio njegov kontakt s navedenim virovitičkim »odličnjacima«, spominje 1899., osim jednog gdje se spominje »božić (!) 1898.« Na osobnu obranu, *Virovitičan*, 12. prosinca 1900., 2.-3.

⁷⁹ PLEVNIK, Ivan, Em smo Hrvati! Zašto sam došao u Viroviticu?, *Virovitičan*, 5. siječnja 1936., 1.-2.

⁸⁰ Vinko Brešić smatra, da je tu riječ o umirovljenom učitelju, Gjuri Žakiću, budućem uredniku konkurentskog lista *Virovitički zavičaj*. BREŠIĆ, Vinko, Virovitičko građansko novinstvo (do 1941. godine), 439. Tiskaru Vjekoslave Habijanac u Virovitici 1887. godine osnovao je njezin suprug, Augustin Habijanac, a tiskara se nalazila u kući virovitičkog učitelja, Gjura Žakića. Objava, *Narodne novine*, (Zagreb), 8. lipnja 1887., 8. Nakon što je Vjekoslavi Habijanac umro suprug, a Gjuri Žakiću supruga, oni su se 10. lipnja 1896. godine oženili. HDA, Matičnja knjiga vjenčanih, Virovitica (1872.-1902.). Vjekoslava Habijanac, rođena Šupnik, rođena je u Starom trgu u Štajerskoj, te je u trenutku udaje za Gjuru Žakića imala 34 godine. Žakićeva prva supruga bila je Marija, rođena Požežanac, a Žakić je u trenutku ženidbe za Vjekoslavu Habijanac imao 57 godina. Na vjenčanju je Žakićev kum bio učitelj Tomo Mihalić, a kum udovice Habijanac urednik novina u Barču, Gejza Škribanek.

⁸¹ PLEVNIK, Ivan, Na osobnu obranu, *Virovitičan*, 12. prosinca 1900., 2.-3.

⁸² (Intervju) Danko Plevnik: Odlazak u mirovinu je uspjeh za novinara, Portal: mirovina.hr, 23. prosinca 2017., Pristup ostvaren 11. rujna 2019., mirovina.hr/price/danko-plevnik-odlazak-u-mirovinu-je-uspjeh-za-novinara/

⁸³ PLEVNIK, Ivan, Na osobnu obranu, *Virovitičan*, 12. prosinca 1900., 2.-3.

⁸⁴ U Virovitici, *Narodne novine*, (Zagreb), 11. svibnja 1891., 2. Doduše, tom se prilikom s Hartzerom u deputaciji između ostalih nalazio i općinski odbornik, seljak Ante Golub, kojeg se u ondašnjem tisku spominjalo kao pravaškog prvoborca u Virovitici. Domaće vijesti, *Virovitičan*, 10. studenoga 1907., 3.-4.; ZATLUKA, Ivan, Naš ponos, *Virovitičan*, 5. ožujka 1911., 1. Da je tomu tako potvrđuju događanja za saborskih izbora iz 1884., kada je Golub bio Tkalčićev kontrolor glasova u virovitičkom izbornom odboru. Hrvatski sabor, *Narodne novine*, 15. siječnja 1885., 2.-3. Ante Golub se i 1901. spominje kao pravaš, izbornik pravaškog kandidata Ivana Ružića, a kasnije i kao jedan od vodećih frankovaca u Virovitici.

Ivana Bartolovića,⁸⁵ jednog od pravaških prvoboraca u Virovitici,⁸⁶ koji je 1906. godine pristupio Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci.⁸⁷

Prema tomu, čini se da je Plevnik po dolasku u Viroviticu pripadao onom krugu virovitičkih građana, koji su simpatizirali s režimskom Narodnom strankom, odnosno kako su tvrdile virovitičke pristaje matične Stranke prava (Hrvatske stranke prava), Plevnik se u Virovitici okružio »glasovitim domoljubima, koji su se za Khuenove vlade proslavili za izbora glasujući za kandidate madjaronske stranke.«⁸⁸ Na ovaj zaključak upućuje i jedna afera, koja je izbila 1907., a koja je svoje repove vukla do 1901. godine i saborskih izbora, na kojima je matična Stranka prava još jednom bezuspješno kandidirala Ivana Ružića u Virovitici.⁸⁹ Naime, 1907. godine Ivan Plevnik je tužio vođu sokolske organizacije u Virovitici, Dragutina Kohna, jer je ovaj Plevnika javno nazvao denuncijantom. Kohn je na suđenju tvrdio, da je Plevnik pred saborske izbore, održane 1901. godine, iako se izdavao za pravaša tadašnjem predstojniku kotarske oblasti u Virovitici prijavio, da Ružićevi izbornici održavaju neprijavljeni sastanak u kući Ante Goluba. Na suđenje je pozvan tadašnji predstojnik kotarske oblasti, koji je potvrdio Kohnov navod, te je Plevnikova tužba odbačena.⁹⁰

Nedugo pošto je Plevnik pokrenuo svoj list, u Virovitici je 1900. godine svoj list, *Virovitički zavičaj*, pokrenuo drugi suprug udovice Habijanac, učitelj Gjuro Žakić. Iako se i taj list do 1906. godine bavio isključivo komunalnim pitanjima, on se od prvoga broja nalazio u sukobu s Plevnikom i njegovim listom, pri čemu su njihovu političku arenu predstavljala upravo komunalna pitanja.⁹¹ Iako je Plevnik kasnije tvrdio, da su list *Virovitički zavičaj* pokrenuli virovitički »arcimagjaroni«,⁹² u pravu je Vinko Brešić kada piše, da je i to u stvari bio pravaški list.⁹³ Preciznije rečeno, to je bio list one grupe pravaša, koja je nakon pravaškog raskola iz 1895. godine pristala uz matičnu Stranku prava. Kako smo vidjeli, Gjuro Žakić se još 1881. godine spominje kao čelnik pjevačkog društva u Virovitici, koje je u to vrijeme bilo pravaško, pa je vrlo vjerojatno da je i on već u to vrijeme bio pravaš. Kako smo također naveli, virovitički pravaši su nakon raskola mahom pristali uz matičnu Stranku prava. Spomenute *Hrvatske seljačke zadruge*, čiji je osnutak u Virovitici *Virovitičan* kritizirao, a *Virovitički zavičaj* poticao pa joj je i Gjuro Žakić bio prvim blagajnikom,⁹⁴ bile su podružnice *Hrvatske poljodjelske banke* u Zagrebu. Ova je banka u to vrijeme predstavljala financijsko uporište Hrvatske stranke prava, zbog čega se Čista stranka prava i općenito odupirala osnutku *Hrvatskih seljačkih zadruga*.⁹⁵ Od 1904. godine *Virovitički*

⁸⁵ Izbor županijskih skupština, *Virovitičan*, 7. svibnja 1905., 2.

⁸⁶ Domaće vijesti, *Virovitičan*, 10. studenoga 1907., 3.-4

⁸⁷ Što se babi htilo, *Virovitičan*, 22. travnja 1906., 2.

⁸⁸ Razmatranje jednog denuncijanta, *Virovitički zavičaj*, 10. rujna 1907., 2. Nakon smrti unioniste Levina pl. Chavraka – Letovaničkog, Plevnik je napisao topao članak, u kojem se zahvalio Chavraku jer je ovaj kao podžupan Virovitičke županije (tu je čast obnašao od 1895.-1901.), »preporučio, dapače naložio da ovopodručni uredi svoje potreboće namiruju kod naše domaće tvrtke«, odnosno u Plevnikovoj tiskari. Zbog toga mu je Plevnik posvetio svoju knjigu *Ljubav je jača od mača*, objavljenu 1902., na što ga je Chavrak »i novčano nadario.« PLEVNIK, Ivan, Levin pl. Chavrak-Letovanički, *Virovitičke novosti*, (Virovitica), 19. travnja 1913., 3.

⁸⁹ Na izborima održanima u studenom 1901., Ivan Ružić je dobio 251 glasova, a kandidat Narodne stranke, Aladar grof Janković njih 321. HDA, PrZV, kutija 774., sv. 6-1a, b.b./1910.

⁹⁰ Iz sudnice, *Virovitički zavičaj*, 25. svibnja 1907., 3.

⁹¹ Jedan članak, objavljen u *Virovitičkom zavičaju* 1906., predstavlja sukus većine sukoba ovog lista s grupom oko *Virovitičana*, od vremena pokretanja ovih listova. Prema tom članku, grupa koju predstavlja *Virovitičan* želi ovladati ili uništiti sve virovitičke institucije, koje su »plemeniti i nesebični« ljudi u Virovitici do tada ustanovili, kao što su Kasino (čitaonica) i Hrvatska seljačka zadruga, a istodobno »bez ikakova stida propagira neke nove institucije, koje ne bi bile nikome drugome u korist, već samim propagatorima.« Tako je primjerice grupa oko *Virovitičana* željela u Viroviticu uvesti električnu rasvjetu, što je prema sudu *Virovitičkog zavičaja* bilo nerentabilno, te ustrojiti Obrtni zbor. Neka se znade, *Virovitički zavičaj*, 10. ožujka 1906., 1.

⁹² Protivnici, *Virovitičan*, 4. rujna 1924., 4.

⁹³ BREŠIĆ, Vinko, Virovitičko građansko novinstvo (do 1941. godine), 442.-443.

⁹⁴ Hrvatska seljačka zadruga u Virovitici, *Virovitički zavičaj*, 25. siječnja 1905., 3.

⁹⁵ GABELICA, Mislav, Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša (1895.-1913.), *Pilar-Časopis za društvene i humanističke studije*, god. VII. (2012.), br. 14 (2), 40.

zavičaj promiče pravaški kult Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana,⁹⁶ a nakon pobjede Koalicije na saborskim izborima, 1906. godine, list je postao otvoreni zagovornik koalicijske politike.

Na temelju svega navedenog možemo pretpostaviti, da je udovica Habijanac, iza koje je stajao njezin drugi suprug Gjuro Žakić, nerealno visoku cijenu tiskanja novina za grupu Rohrbacher-Hartzer-Schubert i drugi, postavila kao njihov politički protivnik. Isto tako, iz svega navedenoga može se zaključiti, da su virovitički frankovci svoje prve političke korake u Virovitici napravili uz pomoć virovitičkih mađarona. Ipak, kako će se vidjeti, veći broj pristaša u Virovitici Čista stranka prava dobit će tek osipanjem pristaša Hrvatske stranke prava.

U banskoj Hrvatskoj je u ožujku 1903. godine izbio protumađarski Narodni pokret, tijekom kojega su diljem Hrvatske održavane pučke skupštine, na kojima se zahtijevala hrvatska financijska neovisnost. U njemu su u početku zajednički sudjelovale pristaše Hrvatske stranke prava, njezine Napredne omladine, Socijal-demokratske stranke Hrvatske i Slavonije te Čiste stranke prava, dok se Srpska samostalna stranka držala po strani. U to vrijeme između Hrvatske stranke prava i Čiste stranke prava vođeni su pregovori oko fuzije, tijekom kojih je *Hrvatska*, središnji list Hrvatske stranke prava utopljen u frankovačkom *Hrvatskom pravu*, a Čista stranka prava prihvatila ime Hrvatske stranke prava. Međutim, vodstvo Hrvatske stranke prava, u kojem je prevagnula struja koja je težila sporazumu sa Srbima, u listopadu 1903. godine iznenada je odbacilo mogućnost fuzije s Čistom strankom prava (nakon toga Starčevićom hrvatskom strankom prava), nakon čega se Čista stranka prava počela distancirati od Narodnog pokreta, a Srpska samostalna stranka mu se priključila.⁹⁷

Prva pučka skupština u Virovitici za financijsku neovisnost održana je koncem kolovoza 1903. godine, a na njoj se prema procjeni velikog župana Virovitičke županije okupilo 300-tinjak osoba. Prema njegovom mišljenju ovu su skupštinu organizirali »realiste«, odnosno pripadnici Napredne omladine, koja je tada bila dijelom Hrvatske stranke prava, te je s obzirom na porijeklo većine prisutnih na skupštini zaključio, da je »gornji kraj virovitičkog izbornog kotara, t. j. (većinski hrvatske, op. M. G.) upravne općine Lukač, Špišić-Bukovica i Virovitica trg, izgubljen za narodnu stranku«, pa se još »samo na donji kraj-Podravinu računati može.« Takvu je situaciju uzrokovalo po kotaru »oporbeno razšireno novinstvo«, te neprestani kontakt toga stanovništva »sa oporbenim sveštenstvom, odvjjetničtvom, a za vrijeme praznika sa djačtvom.«⁹⁸ Prema pisanju *Virovitičana* ovu skupštinu, na kojoj je bilo oko 1500 sudionika, organizirala je Hrvatska stranka prava, te je na nju došao izaslanik središnjice te stranke iz Zagreba, Milan Heimrl.⁹⁹ Glavni govornik na skupštini bio je »svršeni pravnik«, Virovitičanin Oton (Oto) Gavrančić,¹⁰⁰ a od istaknutijih virovitičkih pravaša, na skupštini su bili župnik u Turnašici Mijo Domitrović, župnik u Špišić-Bukovici Fran Vrbanić, seljaci Andrija Skubić iz Špišić-Bukovice i Joso Gjureš iz Gradine, te obrtnici i posjednici Ivan Bartolović, Ivan Kovačević, Josip Dvojak, Dragutin Valentić, Andrija Celić iz Virovitice.¹⁰¹

⁹⁶ Petar Zrinski i knez Fr. Krsto Frankopan na stratištu, *Virovitički zavičaj*, 10. svibnja 1904., 1.-2.

⁹⁷ MATKOVIĆ, Stjepan, Čista stranka prava, 1895.-1903., 162.-186.; KRIVOKAPIĆ, Gordana, Skupštinski pokret i politička aktivnost Srpske samostalne stranke u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji 1903.-1905. godine, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, god. 22 (1989.), br. 1., 95.-111.

⁹⁸ HDA, PrZV, kutija 683., sv. 6-14, 1063/1903 (5265/1903.)

⁹⁹ Milan Heimrl je u to vrijeme kao pripadnik Napredne omladine bio član izvršnog odbora HSP-a. Godinu dana potom jedan je od osnivača i prvi potpredsjednik Hrvatske pučke napredne stranke. MATKOVIĆ, Stjepan, HEIMERL, Milan (Heimrl), *Hrvatski biografski leksikon*, svezak V., Zagreb, 2002., 498.-499.

¹⁰⁰ Oton Gavrančić rođen je 10. 10. 1881. u Gornjem Miholjcu, odakle je bila njegova majka, Marija rođ. Šarmar. Njegov otac Milovan Gavrančić bio je rodom iz Orahovice (rođen 11. 9. 1853.), a oženio je Mariju Šarmar dok je bio »doktorand prava« i živio u Beču. Kasnije je obitelj jedno vrijeme živjela u Gornjem Miholjcu, gdje je 8. 7. 1883. rođena i Otonova sestra Katarina. Ubrzo se obitelj seli u Viroviticu, gdje je Otonov otac Milovan prvo bio odvjjetnički vježbenik, da bi 1891. otvorio vlastitu odvjjetničku pisarnicu. HDA, Matična knjiga rođenih, župa Orahovica 1830.-1856.); HDA, Matična knjiga vjenčanih, župa Sladojevci (1878.-1907.); HDA, Matična knjiga rođenih, župa Sladojevci (1878.-1889.); Stallum agendi, *Narodne novine*, 15. rujna 1891., 4. Oton Gavrančić u ovo je vrijeme bio pristaša Napredne omladine, da bi formiranjem Hrvatske pučke napredne stranke pristupio toj stranci.

¹⁰¹ Skupština stranke prava, *Virovitičan*, 6. rujna 1903., 1.-2.

Druga pučka skupština za financijsku neovisnost u Virovitici održana je koncem studenoga 1903. godine, mjesec dana nakon što je središnjica Hrvatske stranke prava prekinula pregovore sa središnjicom Čiste stranke prava o fuziji, što je bio događaj koji je promiješao karte na virovitičkoj političkoj sceni. Na ovoj je skupštini, prema izvješću kotarskog predstojnika, bilo prisutno oko 800 osoba, od čega skoro trećina iz same Virovitice, gotovo samih obrtnika, te seljaka iz većinski hrvatskih općina Lukač, Gradina i Špišić-Bukovica, a i »nješto iz općine Suhopolje.« Skupštinu su organizirale pristaše Hrvatske stranke prava iz Virovitice, obrtnici Ivan Bartolović i Josip Dvojak, a kao gosti iz Zagreba pojavili su se ponovo pristaše Napredne omladine Milan Heimrl i Lav Mazzura, koje je doveo Oton Gavrančić. Ovoga puta na skupštini nije bilo župnika Vrbanića i Domitrovića i to zato »jer oni kao frankovci nepričaju uz voditelje skupštine obzoraše«, pa su u tom smislu i izjavili kotarskom predstojniku, da »neće oni u buduću uticati ovdje u politički pokret.« Umjesto njih na skupštini se pojavio pravoslavni župnik iz Borove, Veljko Lukić.¹⁰² Na skupštini je Heimrl predložio rezoluciju, prema kojoj skupština izražava svoje povjerenje središnjici Hrvatske stranke prava, te »osjećajući živu potrebu što skorijega sporazuma i složna rada s braćom Srbima, živo želi da središnji odbor hrvatske stranke prava povede o tom pitanju pregovore s oporbenim srpskim strankama u Hrvatskoj.« Nasuprot ove rezolucije, dio prisutnih na skupštini je želio, da Hrvatska stranka prava nastavi pregovore o fuziji s Čistom strankom prava.¹⁰³

Međutim, Hrvatska stranka prava je nastavila politiku sporazuma s hrvatskim Srbima, te je prihvativši njihove zahtjeve za nacionalnom ravnopravnošću s hrvatskim narodom, koncem 1905. godine sa srpskim strankama stupila u trajnu, Hrvatsko-srpsku koaliciju.¹⁰⁴ Ovakva politika Hrvatske stranke prava je posvuda u Hrvatskoj uzrokovala osipanje njezinih pristaša i njihovo pristupanje Starčevićovoj hrvatskoj stranci prava, koja je počela stvarati svoje lokalne organizacije,¹⁰⁵ pa je i u Virovitici koncem 1905. godine započelo frankovačko organiziranje, koje je dovršeno tek nakon saborskih izbora, održanih u svibnju 1906. godine.¹⁰⁶ Iako su se na ovim saborskim izborima Hrvatsko-srpska koalicija i Starčevićeva hrvatska stranka prava u većini izbornih kotara sukobile, u virovitičkom izbornom kotaru je istaknut zajednički, izvanstranački kandidat oporbe, grubišnopljški župnik Ivan Nepomuk Jemeršić, kojega je uz ove dvije stranke, odnosno stranačke saveze, poduprla i Hrvatska pučka seljačka stranka.¹⁰⁷

¹⁰² Prema tvrdnji zagrebačkog frankovca Tome Kumičića, paroh Veljko Lukić »u mladosti je bio pravaš.« KUMIČIĆ, Tomo, Veröcze, *Hrvatska* (Zagreb), 27. prosinca 1913., 1. Lukić je kasnije pristupio Srpskoj samostalnoj stranci, no još 1906. pravaš Ivan Nepomuk Jemeršić je bio uvjeren, da je paroh Lukić »dušom i tielom politički Hrvat,« a tek da se zbog pravoslavne vjere smatra pristašom Srpske samostalne stranke. JEMERŠIĆ, Ivan Nepomuk, *Moje stanovište*, 17. Međutim, te iste godine Lukić ga je razuvjerio govoreći mu, da »ne priznaje političkog hrvatstva«, nego da kao Srbin traži »ravnopravnost s narodom hrvatskim, traži priznanje zastave svoje kao obilježje narodnosti svoje, ne dirajući time u prvenstvo hrvatske narodne zastave kao državne zastave kraljevine hrvatske...« Traži da »pismenica kojom se služi-ćirilica, bude izjednačena s latinicom, a crkva njegova pravoslavna nazivana (...) i priznata ravnopravna s crkvom katoličkom; na posljetcu traži, da mu se ne samo ne krnje prava zagarantovana njegovom narodno-crkvenom autonomijom, nego da država srazmjerno prema brojnoj i poreznoj snazi srpskog naroda pomaže kulturne ustanove srpske, a u prvom redu srpske konfesionalne škole.« LUKIĆ, Veljko, Da obračunamo, *Hrvat*, (Virovitica), 1. ožujka 1908., 1.

¹⁰³ HDA, PrZV, kutija 683., sv. 6-14, 1063/1903 (6792/1903.)

¹⁰⁴ GROSS, Mirjana, *Povijest pravaške ideologije*, 335.; CIPEK, Tihomir-MATKOVIĆ, Stjepan, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.*, Zagreb, 2006., 505.-507. Uz Hrvatsku stranku prava, Koaliciju su činili Hrvatska pučka napredna stranka, Srpska samostalna stranka, te neko vrijeme Srpska radikalna stranka i Socijalno-demokratska stranka Hrvatske i Slavonije. Izvan Koalicije ostale su režimska Narodna stranka, te Starčevićeva hrvatska stranka prava i Hrvatska pučka seljačka stranka.

¹⁰⁵ GABELICA, Mislav, Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša, 42.-47.; GABELICA, Mislav, Frankovci u Požeškoj županiji uoči Prvog svjetskog rata, *Scrinia Slavonica*, 16 (2016.), 230.-231.

¹⁰⁶ U prosincu 1908. virovitički frankovci su pisali, da »sada će nekako biti tri godine«, kako su se u stanu Dragutina Valentića sastali virovitički frankovci, kako bi vijećali o svojoj organizaciji. Za početak prisutni su obećali, »da će svaki među svojim znancima što više bude mogao širiti starčevićansku misao, a kada se budu čutili dosta jakim, da će se javno organizirati.« Starčevićanstvo u kotaru virovitičkom, *Virovitičan*, 25. prosinca 1908., 2.

¹⁰⁷ Prema vlastitom tvrdnji, Jemeršić je do 1906. u ideološkom smislu bio vrlo blizak Hrvatskoj pučkoj seljačkoj

Nakon što je Jemeršić ove izbore izgubio,¹⁰⁸ ionako krhak oporbeni savez u virovitičkom izbornom kotaru se raspao, a Jemeršić se opredijelio za Starčeviću hrvatsku stranku prava.¹⁰⁹ U samoj Virovitici potom su se iskristalizirale pristaše triju stranaka: Hrvatske pučke napredne stranke, Hrvatske stranke prava i Starčevićeve hrvatske stranke prava, od kojih su sve tri stranke tijekom 1906. godine pokušale ustrojiti svoje organizacije,¹¹⁰ što je uspjelo samo najbrojnijoj od njih, Starčevićevoj hrvatskoj stranci prava. Njezina virovitička organizacija konačno je ustrojena u listopadu 1906. godine, kada je izabran njezin odbor, kojem je predsjednik bio župnik u Turnašici, Mijo Domitrović, potpredsjednik: obrtnik Ante Fintić, blagajnik: trgovački poslovođa Jakob Španić, te tajnik: odvjetnički sollicitator Ivan Majer.¹¹¹

Hrvatska pučka seljačka stranka nije uspjela stvoriti znatnije uporište u samoj Virovitici, gdje je primjerice 1908. godine frankovačko građanstvo silom prekinulo pučku skupštinu ove stranke i okupljeno seljaštvo iz vanjskih općina natjeralo u bijeg.¹¹² Zato je ova stranka stvorila uporište u selima virovitičkog kotara, osobito u Gradini, koju je te iste godine *Virovitičan* opisivao kao »jedino selo u čitavom našem kotaru, koje ne odiše starčevićanskim duhom, već je tu seljaštvo zaraženo glupom politikom Radića, koji telali da moraju sve raditi i politiku voditi samo seljaci.«¹¹³ Nakon smrti turnašićkog župnika i predsjednika frankovačke virovitičke organizacije, Mije Domitrovića,¹¹⁴ Hrvatska pučka seljačka stranka uspjela je prodrijeti i u nekadašnje frankovačko uporište, selo Turnašicu (općina Lukač),¹¹⁵ koje je u službenom izvješću iz 1910. godine opisivano kao selo, čije žiteljstvo, »osim nekolicine«, nije sklono frankovcima »jer pripadaju mnogi seljačkoj stranci.«¹¹⁶

Srpska samostalna stranka osobito jako uporište imala je u selu Borovi (općina Suhopolje), gdje se borovski paroh Veljko Lukić nalazio na čelu samostalske organizacije,¹¹⁷ kojoj su gravitirala pravoslavna sela općina Suhopolje, Cabuna i Pivnica.¹¹⁸ U Suhopolju je svoju organizaciju, s povjerenicima za sela

stranci, te ga se u toj stranci smatralo istomišljenikom, mada nikad nije formalno pripadao toj stranci. U izbornom proglašenju virovitičkim izbornicima predstavio se kao pravaš, koji »radom svojim pristaje(m) uz hrvatsku pučku seljačku stranku, dok sa dopadnošću susreće(m) svako otačbeničko djelovanje svijui i ostalih opozicionalnih stranaka u Hrvatskoj, koje se ne protivi mojoj duševnosti.« JEMERŠIĆ, Ivan Nepomuk, *Moje stanovište*, 14.-15., 43.-44. U to vrijeme Jemeršić je bio poklonik hrvatsko-srpske sloge (ne jedinstva), te iako je polazio od frankovačkog načela, da bi bilo najbolje »sve narodnosti složiti u hrvatskom imenu«, smatrao je da je oportunistički povući se na stanovište sloge hrvatskog (političkog, op. M. G.) naroda, »bez razlike vjere i narodnosti« na »stožernom temelju hrvatskog državnog prava.« LUKIĆ, Veljko, Nekad bilo sad se spominjalo, *Virovitički zavičaj*, 10. kolovoza 1907., 2.

¹⁰⁸ Jemeršić je dobio 235 glasova, a Aladar grof Janković njih 309. HDA, PrZV, kutija 774., sv. 6-1a, b.b./1910.

¹⁰⁹ JEMERŠIĆ, Ivan Nepomuk, *Moje stanovište*, 21.-30.

¹¹⁰ Navodno su prvo bezuspješno pokušali ustrojiti svoju organizaciju naprednjaci, a potom i pravaši. Kada ni to nije uspjelo, jednako bezuspješno se pokušala ustrojiti organizacija cjelovite Koalicije. Svi su ovi pokušaji propali zbog malog broja pristaša ovih stranaka u Virovitici. Starčevićanstvo u kotaru virovitičkom, *Virovitičan*, 25. prosinca 1908., 2. O pokušaju osnivanja organizacije Hrvatske stranke prava u Virovitici svjedoči postojanje *Privremenog kluba hrvatske stranke prava u Virovitici*, koji se spominje samo u rujnu 1906. i poslije više ne. Naši dopisi, *Hrvatska*, (Zagreb), 1. rujna 1906., 12.-13.

¹¹¹ Pisma Hrvatskoj zastavi, *Hrvatska zastava*, (Zagreb), 11. listopada 1906., 4. Odbornici ove organizacije su bili: Dragutin Valentić, Fran Lucarić, Ante Golub, Ernest Blažeković, Mate Frgić, Franjo Čagljević, Antun Igaly, Mijo Dobrožanski, Mato Filipović, Josip Dvojak, Ivan Kovačević, Gjuro Pecikozić, Vilko Šalić, Josip Lauda, Franjo Sabolić, Janko Breber, Mato Lebinac, August Grgić, Franjo Frgić i Ivan Dobravec-Plevnik. Izjava, *Virovitičan*, 7. ožujka 1907., 2.

¹¹² HDA, PrZV, kutija 736., sv. 6-14, 293/1906 (335/1908.)

¹¹³ Jemeršić u Gradini, *Virovitičan*, 19. veljače 1908., 2.-3.

¹¹⁴ Mijo Domitrović, *Virovitičan*, 3. listopada 1907., 2.

¹¹⁵ Jemeršić u općini Lukač, *Virovitičan*, 19. veljače 1908., 2.

¹¹⁶ U tom selu je 1910. svjetina batinama napala frankovca Jemeršića prilikom njegove agitacije za saborske izbore. HDA, PrZV, kutija 774., sv. 6-1a, 4738/1910. (4971/1910.)

¹¹⁷ HDA, PrZV, kutija 736., sv. 6-14, 293/1906 (3103/1906.)

¹¹⁸ Na jednoj od pučkih skupština Srpske samostalne stranke, održanoj u Borovi, na kojoj se našlo 300-tinjak seljaka iz ovih općina, paroh Lukić je održao govor, u kojem je »braći Srbima« poručio, da Nijemci i Mađari ako su i pokupovali njihove zemlje i kuće, nisu pokupovali i njihova »državna prava« u Hrvatskoj. HDA, PrZV, kutija 684., sv. 6-14., 1063/1903. (588/1905.)

suhopoljske općine osnovala i Starčevićeva hrvatska stranka prava.¹¹⁹ Osim što je bio neformalni vođa Srba u virovitičkom kotaru, paroh Lukić je imao znatan utjecaj i na virovitičke Hrvate, pristaše Hrvatsko-srpske koalicije, a osobito na virovitičke naprednjake, kojima se na čelu nalazio odvjetnik Oton Gavrančić. Nakon što je Gavrančić početkom studenoga 1907. godine preuzeo dotad pravaški list, *Virovitički zavičaj* od udovice Habijanac i nastavio ga izdavati pod imenom *Hrvat* kao naprednjački list,¹²⁰ paroh Lukić je postao stalnim suradnikom toga lista. Ovaj je list osim oštrog obračuna s virovitičkim frankovcima i načelnog obračuna sa samom pravaškom ideologijom,¹²¹ pisao i protiv klerikalizma, odnosno utjecaja svećenstva na javni život, pri čemu se ova kritika odnosila isključivo na hrvatsko katoličko svećenstvo, dok je pravoslavno svećenstvo od te kritike bilo izuzeto.¹²²

Za to su vrijeme pristaše Hrvatske stranke prava u Virovitici tavorili u anonimnosti, sve dok u listopadu 1908. godine Gjurio Žakić nije preuzeo uređivanje lista *Hrvat*, koji se potom u siječnju 1909. godine vratio u vlasništvo njegove supruge, udovice Habijanac. Pod Žakićevim uredništvom list se naoko vratio pravaškim korijenima, te je primjerice obnovio obilježavanje kulta Zrinskog i Frankopana.¹²³ Otupio je oštricu kritike prema virovitičkim frankovcima,¹²⁴ umjereno je izvještavao s frankovačkih skupština u Virovitici,¹²⁵ te je prenosio ideološki neutralne članke objavljujane u središnjem frankovačkom listu, *Hrvatskom pravu*.¹²⁶ Međutim, osim što se protivio Hrvatsko-Ugarskoj nagodbi, Žakićev list nije zastupao pravaška načela, kako ih je primjerice definirao Hinko Hinković ili kako su bila zapisana u pravaškom programu iz 1894. godine. Tako je ovaj list bez komentara objavio članak njemačkog zastupnika u Carevinskom vijeću, Leopolda grofa Kolovrata, u kojem se ovaj zalagao za ujedinjenje »srpsko-hrvatskih« zemalja Monarhije: Bosne i Hercegovine, Dalmacije i banske Hrvatske u treću, »srpsko-hrvatsku« državnu jedinicu unutar Monarhije.¹²⁷ Da je ovo bilo i Žakićevo nacionalno

¹¹⁹ Suhopoljske viesti, *Virovitičan*, 5. travnja 1908., 2.

¹²⁰ Na znanje cijenjenim predplatnicima, *Hrvat*, (Virovitica), 3. studenoga 1907., 1.

¹²¹ Primjerice, list je u siječnju 1908. prenio članak bivšeg pravaša Hinka Hinkovića iz lista *Zvono*, ondje objavljenog u studenom 1907., pod naslovom: *Zašto sam postao, a zašto sam prestao biti starčevićancem*, u kojem Hinković piše, da se od »pogubnog« utjecaja Ante Starčevića odijelio, kada je počeo misliti svojom glavom. Tada se prvo pobunio protiv »mržnje na Srbe i djetinjaste negacije njihovog imena«. Zatim protiv pravaške politike utemeljene na »historijskom legitimizmu«, odnosno načelu hrvatskog državnog prava. Na koncu i protiv treće pravaške »dogme«, negacije Hrvatsko-Ugarske nagodbe. HINKOVIĆ, Hinko, *Zašto sam postao, a zašto sam prestao biti starčevićancem*, *Hrvat*, 5. siječnja 1908., 1.-2.

¹²² U jednoj od kritika klerikalizma u Hrvatskoj, *Hrvat* je pisao: »Neka se govori, što se hoće, ali pravoslavni su popovi bliže svom narodu od katoličkih. Oni su popovi, ali i vodje svog naroda u narodnoj borbi, dok katoličko svećenstvo u većini ima pred očima Rim, a onda tek svoj narod.« Ultramontanizam, *Hrvat*, 31. svibnja 1908., 1. Ovo je možda i bilo točno, jer je paroh Lukić tih dana pisao: »Kad bi došlo u pretres pitanje, da se moram odreći ili srpstva ili pravoslavlja, ja bih se prije odrekao pravoslavlja, ma da sam pravoslavni pop.« LUKIĆ, Veljko, *Da obračunamo*, *Hrvat*, 1. ožujka 1908., 2. Problem je u tomu, što *Hrvat*, koji se odriče hrvatskog nacionalizma hvali tvrdokorni srpski nacionalizam pravoslavnog svećenstva u Hrvatskoj.

¹²³ Zadušnice za Zrinskog i Frankopana, *Hrvat*, 2. svibnja 1909., 2.

¹²⁴ Tako je ovaj list, ne spominjući izričito frankovce, kritizirao »egoizam pojedinaca« u Virovitici, koji se »prikazuju kao veliki patriote, najviše galame i turaju se napried samo da pokriju svoju nečistu svrhu. Njima je uvijek na ustima domovina i opće dobro nama, a kad tamo to je puka sebičnost.« Sloga gradjanstva, *Hrvat*, 16. svibnja 1909., 1.

¹²⁵ Primjerice, list je pozdravio najavu jedne od ovih skupština, nadajući se, da će »iskreno misleći pravaši« »s obzirom na kritično stanje naše domovine svojim muževnim i otvorenim istupom poraditi na korist mjesta i domovine.« Pravaški sastanak, *Hrvat*, 23. svibnja 1909., 2. Nakon ove skupštine, na kojoj su frankovci kritizirali Srbe i Koaliciju, list je upozorio budućeg frankovačkog kandidata Jemeršića, da mu »nije ni najmanje oportuno u svom izbornom kotaru, koji broji do 200 izbornika Srba, a uz njih još toliko izbornika koalicionaša-tako bezrazložno na njih udarati, jer mogućnost nije odbačena, da bi ga to moglo i mandata stajati.« Velika skupština organizacije Čiste stranke prava u Virovitici, *Hrvat*, 30. svibnja 1909., 1.-2.

¹²⁶ Priestolonasljednik o Hrvatskoj, *Hrvat*, 6. lipnja 1909., 2.

¹²⁷ Hrvatsko-srpsko pitanje, *Hrvat*, 21. ožujka 1909., 1.-2. Osim što se Kolovratov članak temeljio na uvjerenju o postojanju jedinstvenog »srpsko-hrvatskog« naroda, u njemu u zemlje unutar Monarhije, koje pripadaju tom narodu nisu uvrštene Istra, Rijeka i Međimurje, koje su bile uvrštene u pravaški program iz 1894. O tom programu vidi: MATKOVIĆ, Stjepan, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, 39.-55., 346.

stajalište, potvrđuju brojni članci u njegovom listu, u kojima se pisalo, da je hrvatstvo slabo i beznačajno, te da ono samo s osloncem na (jugo)slavenstvo, odnosno Srbe, može imati nekakav značaj.¹²⁸

Ako su se Žakićevi pravaši jedno vrijeme i protivili Nagodbi, te težili trijalističkom preustroju Monarhije, to se promijenilo koncem 1910. godine, kada su pristupili takozvanoj Osječkoj grupi, skupini bivših pristaša Hrvatske stranke prava¹²⁹ na čelu s Osječaninom Dragutinom Neumannom, koji su nastavili podupirati bana Nikolu Tomašića i nakon što je Koalicija s njime raskinula sporazum, sklopljen početkom 1910. godine.¹³⁰ Tada je Žakićev list bezrezervno pohvalio Tomašićev govor održan u rujnu 1910. godine u Osijeku, u kojem je ban kritizirao »trijalističke natruhe« u programu novoosnovane Hrvatske ujedinjene samostalne stranke,¹³¹ u nacionalnom smislu izjasnio se za načelo hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva, a u političkom za »čistoću Nagodbe«.¹³² Nakon Tomašićevog pada, početkom 1912. godine, Žakićev list svrstao se na stranu oporbe protiv novog bana Slavka Cuvaja, zbog čega je Cuvajevim ukidanjem ustavnog stanja u Hrvatskoj, list zabranjen. Ubrzo potom ovaj list se pojavio pod novim imenom, *Virovitički glasnik*, koji se otvoreno stavio u službu Cuvajevog komesarijata.¹³³ Koncem 1913. godine, obnovom ustavnog stanja uspostavljenog nakon sklapanja sporazuma Koalicije s predsjednikom ugarske vlade Istvánom Tiszom,¹³⁴ Žakić se sa svojim bivšim stranačkim drugovima iz Koalicije našao na političkoj liniji podrške mađaronskom režimu u Hrvatskoj.¹³⁵

FRANKOVAČKA ORGANIZACIJA U VIROVITICI

Starčevićeva hrvatska stranka prava je vrlo brzo po svibanjskim izborima iz 1906. godine postala najjača politička stranka u virovitičkom kotaru, te je osobito snažno uporište utvrdila u samoj Virovitici. Već koncem 1907. godine koalicionaški tisak se žalio, da je u Virovitici u »Frankov tabor« prešlo »mnogo naših ljudi, koje su rezolucionaši osvijestili«, zbog čega su stranke Koalicije morale »uzmahnuti na čas pred frankovskim strančarstvom, pred njihovim terorom, okićenim patriotskim frazama.«¹³⁶ Nekoliko mjeseci potom ovaj je tisak pisao, da uz Koaliciju u Virovitici pristaje gotovo svo virovitičko činovništvo, te »sve otmenije gradjanstvo, t. j. ono, koje prati našu politiku, te se nije dalo zaglupiti od frankovaca.« S druge strane, uz frankovce je navodno pristala narodna masa, pa »ljudi, žene, djevojke, kuharice, djeca-sve to urliče kao bijesno.« Usto, pisao je ovaj tisak, uz frankovačku

¹²⁸ Stogodišnjica oca naroda i začetnika ilirizma dra. Ljudevita Gaja, *Hrvat*, 25. srpnja 1909., 1.-2.; Ruski glas k proslavi Gajevoj, *Hrvat*, 29. kolovoza 1909., 2.; Prof. Masaryk u Dalmaciji, *Hrvat*, 5. rujna 1909., 3.

¹²⁹ Prethodno se Hrvatska stranka prava fuzionirala s Hrvatskom pučkom naprednom strankom u Hrvatsku ujedinjenu samostalnu stranku.

¹³⁰ ŠIDAK, Jaroslav, GROSS, Mirjana, KARAMAN, Igor, ŠEPIĆ, Dragovan, *Povijest hrvatskog naroda 1860.-1914.*, Zagreb, 1968., 265.-269.; KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, *Povjesničar dr. Ferdo Šišić kao saborski zastupnik 1908.-1911. godine*, *Scrinia Slavonica*, 3 (2003.), 421., 425.

¹³¹ Program ove stranke, stvorene fuzijom Hrvatske stranke prava i Hrvatske pučke napredne stranke, polazio je od priznavanja zakonitosti Nagodbe, te je težio njezinoj zakonitoj reviziji. »Trijalistička natruha« u njezinom programu ogledala se u točki, u kojoj se na temelju »narodnog jedinstva Hrvata i Srba« i njihova samoopredjeljenja tražilo ujedinjenje »onih zemalja habsburške monarhije, u kojima prebiva narod hrvatskog i srpskog imena.« CIPEK, Tihomir-MATKOVIĆ, Stjepan, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.*, 638.-642.

¹³² Prema pisanju Hrvata, u tom se govoru »zrcali genijalnost, odlučnost, duboko poznavanje svih prilika, veliko političko iskustvo i žarki patriotizam bana Tomašića.«... »Mi izrazujemo banu naše udivljenje i najdublju zahvalnost što nam je dao priliku, da se upoznamo sa njegovim plemenitim i patriotskim nastojanjem, te mu se već sada izjavljujemo, da ćemo ga svim silama u njegovom nastojanju podupirati.« Banov govor u Osijeku, *Hrvat*, 2. listopada 1910., 1.-3.

¹³³ Vidi primjerice: Quo vadis popule, *Virovitički glasnik*, (Virovitica), 15. rujna 1912., 1.; Quo vadis popule, *Virovitički glasnik*, 22. rujna 1912., 1.; Quo vadis popule, *Virovitički glasnik*, 29. rujna 1912., 1.; Quo vadis popule, *Virovitički glasnik*, 6. listopada 1912., 1.

¹³⁴ GABELICA, Mislav, *Sporazum između Stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije (1912.-1913.)*, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3., 2012., 741.-742.

¹³⁵ Nove borbe, *Virovitički glasnik*, 25. prosinca 1913., 2.

¹³⁶ Virovitica, 3. XI. 1907., *Hrvat*, 3. studenoga 1907., 1.-2.

organizaciju u Virovitici pristali su i mnogi dojučerašnji mađaroni, kao što su mjernik Ernest Blažeković,¹³⁷ student David Wohl,¹³⁸ vlasnik tiskare Ivan Plevnik, vjeroučitelj Vilko Šalić,¹³⁹ te umirovljeni konjanički satnik Albert Tacconi.¹⁴⁰

Na saborskim izborima održanima u veljači te, 1908. godine, bivši narodni zastupnik virovitičkog izbornog kotara, Aladar grof Janković, kojeg je virovitička svjetina još 1906. godine na ulici napala kamenjem i jajima,¹⁴¹ odlučio je ne kandidirati se,¹⁴² a od kandidature je, navodno zbog straha od sličnih nereda odustao i pristaša Hrvatske stranke prava, Ivan Ružić.¹⁴³ Na ovim je izborima frankovački kandidat, grubišnopoljski župnik Ivan Nepomuk Jemeršić do nogu porazio svog jedinog protukandidata, novigradskog seljaka Franju Vrtara iz redova Hrvatske pučke seljačke stranke, koji je dobio 25 glasova, prema 439 Jemeršićevih.¹⁴⁴ Te iste godine sva su petorica frankovačkih kandidata: mjernik Ernest Blažeković, trgovac i ravnatelj novoosnovane *Hrvatske banke i štedionice u Virovitici*, Feliks (Srećko) Deutsch,¹⁴⁵ seljak iz Špišić-Bukovice, Andrija Skubić, trgovac i predsjednik *Štedovne i predujmovne*

¹³⁷ O Blažekovićevom pristajanju uz mađarone vidi i: Jemeršićeva kandidatura, *Hrvat*, 22. prosinca 1907., 1.

¹³⁸ David Wohl (Virovitica, 14. 7. 1885.-Zürich, 10. 12. 1946.), bio je sin virovitičkih Židova Salamona Wohla i Julije rođ. Kohn. Prema nekim tvrdnjama bio je rođak člника frankovačke stranke, pokrštenog Židova Josipa Franka. U ovo je vrijeme kao student Filozofskog fakulteta na Zagrebačkom sveučilištu bio odbornik Starčevićanske akademske mladosti. U javnosti prvi puta istupa kao frankovac u veljači 1907., kada piše otvoreno pismo Gjuri Žakiću, prosvjedujući zbog njegovih hvalospjeva virovitičkom činovništvu, osobito učiteljima, koji su u to vrijeme podupirali Koaliciju. U svibnju 1908. oženio je kćer virovitičkog frankovca Ernesta Blažekovića, Dragicu, pri čemu je prihvatio katoličku vjeru, te promijenio ime u Dragan. Svršetkom studija zaposlio se kao profesor na Trgovačkoj akademiji u Zagrebu. U međuratnom razdoblju radi kao profesor na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi u Zagrebu te politički djeluje kao istaknuti pravaš (frankovac). U tom razdoblju mijenja prezime u Karlović, te se kao Dragan Karlović prvi puta spominje 1920. U tom razdoblju spominje se i kao David Karlović, kako je uveden u enciklopedijske natuknice. Prema nekima od svibnja 1941. ne podupire ustašku vlast, a prema drugima do kraja je održavao dobre odnose s ustaškom vlašću. U svakom slučaju 1942. sudjeluje u radu Hrvatskog državnog sabora, te se 1945. povlači pred partizanima u emigraciju, gdje i umire. DIZDAR, Zdravko, Karlović, David, *Tko je tko u NDH*, Zagreb, 1997., 183.; Karlović, David (Wohl), *Židovski biografski leksikon* (radna verzija), Portal: zbl. izmk.hr, Pristup ostvaren: 27. 9. 2019.; GABELICA, Mislav, Mladohrvatski pokret do odvajanja od Starčevićeve hrvatske stranke prava 1910. godine, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 34 (2016.), 223.; WOHL, David, Otvoreno pismo, *Virovitičan*, 14. veljače 1907., 1.; Sramote nas, *Hrvat*, 3. svibnja 1908., 2.; Pokrstio se, *Hrvat*, 24. svibnja 1908., 3.; Vjenčanje, *Virovitičan*, 31. svibnja 1908., 2.; Osobna vijest, *Virovitičan*, 24. listopada 1920., 2.; Imenovanje, *Virovitičan*, 15. svibnja 1921., 2. Zanimljivo je da se i druga Blažekovićeva kćer, Melanija, 1920. udala za Židova, namještenika na virovitičkoj pilani Schaffera, pri čemu su se oženili civilno, budući da ni jedno nije promijenilo vjeru. Civilna ženidba, *Virovitičan*, 14. studenoga 1920., 2.

¹³⁹ Ako je Šalić I bio mađaron do 1906., to mu se nije spočitavalo do 1907., do kada je bio stalni suradnik *Virovitičkog zavičaja*. U jednom, tamo objavljenom članku, Šalić je zastupao nacionalno načelo političkog hrvatstva pišući, da »narodom hrvatskim« smatra »cjelokupno žiteljstvo bez ikoje razlike, ma se dijelilo vjerom ili narodnošću. Ime bo narodnost pripada ovdje Srbima, Magjarima, Nijemcima itd., dočim nosioc političke ideje i obilježja kraljevine svi su skupa ali pod imenom narod hrvatski.« ŠALIĆ, Vilko, Mala statistika virovitičkog kotara, *Virovitički zavičaj*, 10. siječnja 1907., 1.

¹⁴⁰ Zašto odstupamo, *Hrvat*, 23. veljače 1908., 1.; Zapovjednik 6. satnije ugarsko-hrvatske domobranske husarske pukovnije u Virovitici, satnik Tacconi, mogao je biti mađaron najkasnije do konca 1904., od kada ga se spominje kao pristašu Hrvatske stranke prava. U to je vrijeme najavio svoj istup iz vojne službe i kandidaturu u virovitičkom izbornom kotaru »za opozicionalni program.« Zbog oporbenog angažmana premješten je na službu u Varaždin, gdje je podnio zahtjev za umirovljenje. Čekajući umirovljenje stupio je u službu upravitelja daruvarskog vlastelinstva, koje se od rujna 1905. nalazilo u vlasništvu *Hrvatske poljodjelske banke*, koja je kako smo naveli predstavljala financijsko uporište Hrvatske stranke prava. Tamo je čini se pristao uz Hrvatsku pučku naprednu stranku, te je među daruvarskim Srbima agitirao za svoju kandidaturu na saborskim izborima. Umirovljen i izgubivši namještenje u Daruvaru vratio se u Viroviticu, gdje je ponovo pristao uz Hrvatsku stranku prava, da bi na najkasnije do konca 1907. prišao frankovcima. Frankovački agitator Tacconi, *Hrvat*, 19. siječnja 1908., 3.; HDA, PrZV, kutija 699., sv. 6-14., dok. 4353/1904.

¹⁴¹ HDA, PrZV, kutija 726., sv. 6-1a/1906 (2036/1906.)

¹⁴² Narodu i izbornicima, *Virovitičan*, 2. veljače 1908., 1.

¹⁴³ Zašto odstupamo, *Hrvat*, 23. veljače 1908., 1.

¹⁴⁴ HDA, PrZV, kutija 726., sv. 6-1a, dok. 1085/1908.

¹⁴⁵ Do osnutka ove virovitičke banke, Feliks Deutsch je prvo bio član ravnateljstva *Hrvatske seljačke zadruge* u

zadruga u Virovitici, Vjekoslav Steiner, te gostioničar u Suhopolju, Stjepan Eliaš, izabrana u županijsku skupštinu Virovitičke županije u virovitičkom kotaru.¹⁴⁶

Kako se vidi, u ovo su vrijeme iza virovitičkih frankovaca stajali i čelnici dvaju virovitičkih novčanih zavoda, novoosnovane *Hrvatske banke i štedionice*, te stare *Štedovne i predujmovne zadruge*. Iako su se među utemeljiteljima *Hrvatske banke i štedionice* nalazili čelnici frankovačke organizacije u Virovitici,¹⁴⁷ *Virovitičan* je u početku kritizirao osnutak ovog novčanog zavoda, navodeći da iza njega stoje isti oni ljudi, koji su 1904. godine osnivali *Hrvatsku seljačku zadrugu* u Virovitici.¹⁴⁸ Kako su frankovci do osnutka ove banke već preuzeli kontrolu nad *Hrvatskom seljačkom zadrugom* u Virovitici,¹⁴⁹ jasno je da im nije smetalo njezino poslovanje, nego navedena činjenica, da je ova zadruga bila jedna od podružnica *Hrvatske poljodjelske banke* u Zagrebu, novčanog zavoda pod kontrolom Hrvatske stranke prava, te da su njezini utemeljitelji bili pristaše ove stranke. U istom kontekstu *Virovitičana* je u vezi s osnutkom *Hrvatske banke i štedionice u Virovitici* moglo smetati i to, što se među njezinim utemeljiteljima, uz Žakića, nalazilo još učitelja,¹⁵⁰ koji su, kako smo naveli, uz ostalo virovitičko činovništvo pristajali uz Hrvatsko-srpsku koaliciju,¹⁵¹ te obrtnik Ivan Bartolović, koji je kako smo naveli, bio istaknuti pristaša Hrvatske pučke seljačke stranke. O nesklonosti većine utemeljitelja *Hrvatske banke i štedionice* prema frankovcima govori to, što je odbor utemeljitelja ove banke poziv na upis njezinih dionica u *Virovitičanu* oglasio tek dva tjedna nakon što ga je oglasio u *Virovitičkom zavičaju*.¹⁵²

Vrlo brzo po osnutku ove banke, uredništvo *Virovitičana* je na sugestiju »jednog (njezinog) dioničara«, koji je bio »prijatelj našeg lista i vrlo sposoban strukovnjak«, promijenilo mišljenje o njoj te je počelo promicati njezino poslovanje,¹⁵³ a već početkom 1908. godine protivnički tisak je pisao, da iza virovitičkih frankovaca stoje »ljudi iz Feliksove banke.«¹⁵⁴ Dioničar ove banke, »vrlo sposoban strukovnjak« i »prijatelj našeg lista«, koji je sugerirao *Virovitičanu* da promijeni mišljenje o njoj, mogao bi biti frankovac Ivan Zatluka, koji se otprilike bavio novčarskim poslovima kao ravnatelj *Pučke dioničke štedionice* u Novoj Gradiški, te je važio kao stručnjak u tom poslu. Na njegovu povezanost s ovom virovitičkom bankom upućuje to, što ga je u travnju 1909. godine njezin upravni odbor izabrao za svoga ravnatelja,¹⁵⁵ čime je utvrđena kontrola frankovaca nad *Hrvatskom bankom i štedionicom u Virovitici*.

Situacija sa *Štedovnom i predujmovnom zadrugom u Virovitici* drugačije se odvijala. U vrijeme održavanja županijskih izbora iz 1908. godine, ovaj novčani zavod se nalazio u procesu likvidacije,¹⁵⁶ jer je

Virovitici, a potom i član ravnateljstva *Suhopoljske štedionice*. Hrvatska seljačka zadruga u Virovitici, *Virovitički zavičaj*, 10. svibnja 1904., 1.; *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1907.*, Zagreb, 1907., 274.

¹⁴⁶ Bračo Hrvatil, *Virovitičan*, 29. ožujka 1908., 1.; Starčevićanska pobjeda, *Virovitičan*, 5. travnja 1908., 1. O ovim su frankovačkim izbornim uspjesima njihovi protivnici pisali kao o »frankovluku«, što se širi Viroviticom poput »kakove kužne bolesti.« Utjecaj frankovluka na naš opći i društveni život, *Hrvat*, 10. svibnja 1908., 2.

¹⁴⁷ Tako su se među utemeljiteljima ove banke nalazili: turnašički župnik Mijo Domitrović, obrtnik Antun Fintić, te posjednik Ivan Kovačević. Poziv na subskripciju, *Virovitički zavičaj*, 25. ožujka 1907., 3.

¹⁴⁸ Agrarna banka utemeljena, *Virovitičan*, 31. ožujka 1907., 1.; Od osnivača *Hrvatske seljačke zadruge*, među utemeljiteljima ove banke bili su: satnik Albert Tacconi, trgovac Feliks Deutsch i umirovljeni učitelj Gjuro Žakić.

¹⁴⁹ Hrvatska seljačka zadruga u Virovitici, *Virovitički zavičaj*, 25. veljače 1907., 5. Tu se kao predsjednik ove zadruge spominje frankovac Antun Fintić.

¹⁵⁰ Od učitelja, među utemeljiteljima ove banke nalazili su se: Josip Pribanić, Vjekoslav Tegl i Gjuro Žakić.

¹⁵¹ O virovitičkom učiteljstvu, koje kao navodno »slobodno i inteligentno« ne pristaje uz frankovce, vidi i: Razmatranje jednog denuncijanta, *Virovitički zavičaj*, 10. rujna 1907., 2.

¹⁵² Poziv na subskripciju, *Virovitički zavičaj*, 25. ožujka 1907., 3.; Poziv na subskripciju, *Virovitičan*, 12. travnja 1907., 3.

¹⁵³ Agrarna banka u Virovitici, *Virovitičan*, 21. travnja 1907., 1.-2.

¹⁵⁴ Zašto odstupamo, *Hrvat*, 23. veljače 1908., 1.

¹⁵⁵ Narodni zast. Ivan Zatluka, *Hrvatsko pravo*, 24. travnja 1909., 3. Zatluka je obnašao službu ravnatelja *Hrvatske banke i štedionice* u Virovitici sve do siječnja 1914., kada je izabran za ravnatelja *Hrvatske katoličke banke* u Zagrebu. Osobne viesti, *Virovitičan*, 1. veljače 1914., 2.

¹⁵⁶ Vidi oglas na 5. stranici *Virovitičana* od 2. veljače 1908.

još u svibnju 1907. godine na plenarnoj sjednici njegovog upravnog i nadzornog odbora donesena odluka o raspuštanju ovog društva te predaji njegova poslovanja *Prvoj hrvatskoj štedionici u Zagrebu*,¹⁵⁷ najuglednijem hrvatskom novčanom zavodu, kojem se u ovo vrijeme na čelu nalazio istaknuti pristaša Hrvatsko-srpske koalicije, Miroslav grof Kulmer, pod čijom je upravom *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu* bila jedna od važnijih financijskih uporišta Hrvatsko-srpske koalicije.¹⁵⁸ Do odluke o raspuštanju *Štedovne i predujmovne zadruge u Virovitici*, u njezinom su se upravnom i nadzornom odboru uz Steinerja između ostalih nalazili odvjetnik Hugo Schubert, te Dragutin (Karlo) i Pavao Rohrbacher,¹⁵⁹ koji su, kako smo naveli, vrlo vjerojatno bili mađaroni, te su Plevniku a time i frankovačkoj političkoj opciji, pomogli napraviti prve političke korake u Virovitici. Tijekom pregovora o sudbini *Štedovne i predujmovne zadruge u Virovitici*, koalicijski *Virovitički zavičaj* je poticao gašenje tog novčanog zavoda i njegovo utapanje u *Prvoj hrvatskoj štedionici u Zagrebu*,¹⁶⁰ dok je frankovački *Virovitičan* bio tribina onoga dijela članova upravnog i nadzornog odbora ove zadruge, koji su se tomu protivili.¹⁶¹ Prema pisanju *Virovitičana*, toj su skupini članova ove zadruge pripadali Dragutin Rohrbacher »i jošte nekolicina prijatelja«. ¹⁶² Iako je dio stare uprave *Štedovne i predujmovne zadruge u Virovitici* gašenjem ušao u upravu *Podružnice Prve hrvatske štedionice u Virovitici*, ova se novoosnovana štedionica neće dovoditi u vezu s virovitičkim frankovcima sve do 1914. godine,¹⁶³ kada se njezin ravnatelj, August Teiszl, u ožujku te godine na izborima za županijsku skupštinu Virovitičke županije našao na frankovačkoj listi,¹⁶⁴ te kada se početkom lipnja iste godine Teiszl spominje kao kandidat virovitičkih frankovaca na izborima za virovitičkog načelnika.¹⁶⁵ U to vrijeme i prostorije virovitičke frankovačke organizacije otvorene su u stanu palače *Podružnice Prve hrvatske štedionice u Virovitici*.¹⁶⁶

Uzlet frankovačke organizacije u Virovitici tijekom 1908. godine ogledao se i u proširenju njezinog odbora na četrdesetak članova,¹⁶⁷ čime je ova organizacija postala jedna od brojnijih frankovačkih organizacija u banskoj Hrvatskoj. Iako je istaknuti frankovac Ivan Zatluka u travnju 1909. godine došao u Viroviticu neosporno kao osoba od povjerenja Josipa Franka,¹⁶⁸ pa su ga od tada pa sve do njegova odlaska iz Virovitice, početkom 1914. godine, nazivali i »političkim vodjom« virovitičkih frankovaca, nema podataka da je on do 1912. godine stupio u virovitičku frankovačku organizaciju, a u svakom

¹⁵⁷ Uredništvu tjednika *Virovitičan*, *Virovitičan*, 23. siječnja 1908., 1.

¹⁵⁸ GROSS, Mirjana, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906.-1907.*, Beograd 1960., 42.

¹⁵⁹ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1907.*, 294.-295.

¹⁶⁰ Štedovna zadruga u Virovitici, *Virovitički zavičaj*, 22. lipnja 1907., 1.-2.

¹⁶¹ Štedovna zadruga u Virovitici, *Virovitičan*, 9. lipnja 1907., 1.; Izpravak, *Virovitičan*, 16. lipnja 1907., 3.

¹⁶² Dragutin Zimerman st., *Virovitičan*, 5. veljače 1928., 2.

¹⁶³ Ustvari, *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu* je istovremeno progutala dva virovitička novčana zavoda, navedenu Štedovnu i predujmovnu zadrugu, te *Pučku štedionicu u Virovitici*. Upravitelj *Podružnice Prve hrvatske štedionice* postao je bivši ravnatelj *Pučke štedionice*, August Teiszl, dok je od Štedovne i predujmovne zadruge nova štedionica naslijedila samo činovničko osoblje: knjigovođe, blagajnike i kanceliste Srečka Španića, Josipa Užara, Kiliana Baumanna i Emila Sokelea. *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1907.*, 275., 294.-295.; *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1908.*, 157.

¹⁶⁴ Hrvatski narode, *Virovitičan*, 11. ožujka 1914., 1.

¹⁶⁵ Budimo oprezni, *Virovitičan*, 7. lipnja 1914., 1.

¹⁶⁶ Pozor pravaši, *Virovitičan*, 24. svibnja 1914., 2.

¹⁶⁷ Predsjednik organizacije bio je Antun Fintić, tajnik Ivo Majer, 1. potpredsjednik Josip Dvojak, 2. potpredsjednik Ivan Kovačević, odbornici: Franjo Ambrošić, Ernest Blažeković, Janko Breber, Franjo Čagljević, Ivan Čagljević, Ivan Dobravec-Plevnik, Srećko Deutsch, Franjo Frgić, Mato Frgić, Adolf Frasch, August Grgić, Josip Gracek, Tomo Horvat, Ivan Hauber, Alois Hernička, Ante Igali, Josip Klier, Mato Korbelik, Iso König, Franjo Lucarić, Mato Lebinac, Josip Lauda, Mato Larcarini, Josip Meašić, Tomo Mihalić, Franjo Nemeček, Gjuro Pecikozić, Janko Redjep, Franjo Sabolić, Jakob Spanić, Albert Tacconi, Mato Torčić, Dragutin Valentić i Martin Župan. Izjava, *Virovitičan*, 26. srpnja 1908., 1.

¹⁶⁸ Zatluka je u ovo vrijeme bio frankovački zastupnik vilić-selskog izbornog kotara u hrvatskom Saboru, član izvršnog odbora stranke, te odgovorni urednik središnjeg frankovačkog lista, *Hrvatskog prava*.

slučaju do 1912. godine u njoj nije obnašao čelnu funkciju.¹⁶⁹ Prema njegovim uspomenu, pisanima 1924. godine, koje za ovo razdoblje imaju potvrdu u izvorima, Zatluki je po dolasku u Viroviticu »najmiliji drug« postao Ivan Plevnik, s kojim je počeo surađivati u njegovu *Virovitičanu*.¹⁷⁰ Međutim, u istim uspomenu Zatluka piše da »nije naišao na razumijevanje« među ostalim Virovitičanima, pri čemu je svakako mislio i na pristaše virovitičke frankovačke organizacije, što je tumačio izraženim lokal-patriotizmom Virovitičana, koji »ne vole došljake, pa makar ih resile kakove vrline.«¹⁷¹ Slično intoniran članak, u kojem su se kritizirali »domaći sinovi« u Virovitici, koji da se samo zbog toga a ne zbog svojih »duševnih vrlina« probijaju na čelna mjesta virovitičkih društava, pa tako i u virovitičku frankovačku organizaciju, pojavio se u *Virovitičanu* 17. ožujka 1912. godine,¹⁷² u istom broju u kojem je objavljeno, da je izvršeno preustrojstvo frankovačke organizacije, čime je ona navodno postavljena na zdravije temelje. Predsjednikom ove »zdravije« utemeljene organizacije imenovan je Ivan Zatluka, a njezinim tajnikom još jedan došljak, Ivan Dobravec-Plevnik, dok se među odbornicima nisu nalazili ni dotadašnji predsjednik ni potpredsjednik ove organizacije, Josip Dvojak i Ernest Blažeković.¹⁷³

Snazi frankovačke organizacije u Virovitici nije bitnije naškodilo raskol u Starčevićovoj hrvatskoj stranci prava iz travnja 1908. godine, koji je u narednom razdoblju na globalnoj razini oslabio ovu stranku, pa je protivnički tisak u Virovitici još 1911. godine pisao, da »baš onda, kada je politika Frankove stranke počela posvuda propadati, počela je u našem kotaru napredovati.«¹⁷⁴ Međutim, ovaj je raskol svakako utjecao na događanja i u virovitičkoj frankovačkoj organizaciji, bilo tako što su se u prvom razdoblju pod njegovim plaštem odvijali sukobi druge naravi, bilo tako što je u drugom razdoblju utjecao na ideološko zastranjivanje virovitičke frankovačke organizacije u odnosu na tradiciju frankovačke stranke. Razdjelnicu između ova dva razdoblja predstavlja navedeno Zatlukino preuzimanje vodstva u virovitičkoj frankovačkoj organizaciji, 1912. godine.

Raskol u Starčevićovoj hrvatskoj stranci prava nastupio je odvajanjem grupe njezinih istaknutih članova pod vodstvom Mile Starčevića (milinovci), koji su potom u ožujku 1909. godine ustrojili novu, Starčevićovu stranku prava. Načelni uzrok ovom raskolu, slično kao i kod prvog pravaškog raskola iz 1895. godine, bio je nastojanje ovoga puta stranačkih disidenata, da stranka vodi politiku u suradnji, a ne protiv Hrvatsko-srpske koalicije.¹⁷⁵ Nakon ovog raskola virovitička frankovačka organizacija jednostavno je poduprla matičnu Starčevićovu hrvatsku stranku prava.¹⁷⁶ Ipak, njezini politički protivnici tom su prilikom primijetili klicu razdora i u njoj, te su pisali, da je virovitička frankovačka organizacija pred raspadom, te da će na sljedećim izborima dio njezinih odbornika, koji se protivi ponovnoj Jemeršićevoj kandidaturi, kandidirati Otonovog oca, virovitičkog odvjetnika Milovana Gavrančića.¹⁷⁷ Prema njihovoj

¹⁶⁹ Nakon smrti Antuna Fintića, u travnju 1910., kao novi predsjednik frankovačke organizacije spominje se obrtnik Josip Dvojak. Vidi: Antun Fintić, *Hrvat*, 1. svibnja 1910., 2.; Sjednica starčevićanske organizacije, *Virovitičan*, 1. siječnja 1911., 2. Tijekom 1911., potpredsjednik ove organizacije bio je Ernest Blažeković. Novi predsjednik Rodoljub, *Hrvat*, 16. travnja 1911., 1.-2.

¹⁷⁰ Od svog dolaska u Viroviticu Zatluka je napisao dobar dio uvodnih članaka u ovom listu. Nema sačuvanih brojeva ovog lista za godišta 1909. i 1910., pa se ova tvrdnja odnosi na brojeve od siječnja 1911. do ožujka 1912., kada je list Cuvajevom naredbom obustavljen. Nakon toga Zatluka surađuje i u novom Plevnikovom listu, *Virovitičke novosti*, koji izlazi od ožujka do prosinca 1913., kada Plevnik obnavlja *Virovitičan*.

¹⁷¹ ZATLUKA, Ivan, 25 godina mukotrpnog rada, *Virovitičan*, 4. rujna 1924., 2.-3.

¹⁷² Domaći sin, *Virovitičan*, 17. ožujka 1912., 1.-2.

¹⁷³ Preustrojstvo kluba, *Virovitičan*, 17. ožujka 1912., 1. Potpredsjednikom je imenovan trgovac Jakob Španić, blagajnikom privatni činovnik Josip Klier, a odbornicima: obrtnik Ante Adamović, obrtnik Tomo Kolar, ratar Gjuro Poljanac, ratar Franjo Serbedžija, ratar Josip Majstorović i ratar Mašić.

¹⁷⁴ Naša politika i njezini uspjesi, *Hrvat*, 19. ožujka 1911., 1.

¹⁷⁵ O raskolu u Starčevićovoj hrvatskoj stranci prava i njegovim posljedicama na ideološki razvoj obiju pravaških stranaka nastalih tim raskolom, matične Starčevićeve hrvatske stranke prava (Stranke prava) i milinovačke Starčevićeve stranke prava, vidi: GABELICA, Mislav, Ideološke razlike između milinovačkih i frankovačkih pravaša uoči Prvog svjetskoga rata (1908.-1914.), u: *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća*, Zagreb, 213., 283.-303.

¹⁷⁶ Izjave iz pokrajine, *Hrvatska zastava*, 30. travnja 1908., 5.-8.

¹⁷⁷ Što se babi htilo...«, *Virovitičan*, 12. srpnja 1908., 2.

tvrdnji, glavni Jemeršićev protivnik u ovoj organizaciji bio je bivši mađaron Ernest Blažeković, dok je kao glavni Jemeršićev pobornik naveden vjeroučitelj Vilko Šalić.¹⁷⁸ Pritom je u tom tisku Blažeković, uz Tacconija, Deutscha i Plevnika naveden kao neosporni pristalica Josipa Franka.¹⁷⁹

To bi značilo, da je župnik Jemeršić bio simpatizer milinovaca, za što nema potvrde, iako je on, kako smo vidjeli, 1906. godine pristajao uz politiku hrvatsko-srpske sloge u ostvarenju pravaškog državnopravnog programa, što je i bila politika, koju su sada vodili milinovački disidenti. Da je u ovom možda bilo istine upućuje podatak, da je nakon raskola u Starčevićевой hrvatskoj stranci prava samo Vilko Šalić istupio iz virovitičke frankovačke organizacije,¹⁸⁰ vjerojatno kao simpatizer milinovaca. S druge strane protiv ovoga govori podatak, da su unatoč Šalićevom istupu iz organizacije, virovitički frankovci na narednim saborskim izborima jednodušno prihvatili Jemeršića kao kandidata Starčevićeve hrvatske stranke prava. Protiv ovoga govori i politički životopis Milovana Gavrančića, pri čemu u ovom slučaju nije sporno to, što je Milovan do 1897. godine bio pravaš (domovinaš),¹⁸¹ da bi od tada pristajao uz mađarone, koje je podupirao još 1906. godine,¹⁸² nego to što se on, doduše tek u ožujku 1911. godine, izjasnio kao »pravaš Miline grupe.«¹⁸³ Pritom se i u ovo vrijeme, kada se Milovan dakle počeo izjašnjavati kao milinovac, kao njegov glavni podupiratelj među virovitičkim frankovcima opet spominje Ernest Blažeković.¹⁸⁴ Dakle sigurno je, da je Ernest Blažeković kao frankovac bio politički prijatelj Milovana Gavrančića, a dvojbena je, je li Milovan Gavrančić, koji nikada nije bio frankovac, ikada stvarno bio milinovac. Kako ćemo vidjeti, čini se da je Gavrančićevo pristajanje uz milinovce bilo samo oblik taktiziranja.

U razdoblju od Zatlukinog dolaska u Viroviticu, pa do 1912. godine, u virovitičkom izbornom kotaru održana su dva izbora za hrvatski Sabor, na kojima je virovitička frankovačka organizacija podupirala izbor župnika Jemeršića. Prvi od tih izbora održan je koncem listopada 1910. godine, nakon što se u rujnu iste godine Starčevićeva hrvatska stranka prava trajno fuzionirala s kršćansko-socijalnom skupinom okupljenom oko lista *Hrvatstvo*, pri čemu je promijenila ime u Stranka prava.¹⁸⁵ Drugi od tih izbora održan je u prosincu 1911. godine, nakon što su se frankovačko-kršćansko-socijalna Stranka prava i milinovačka Starčevićeva stranka prava u studenom te godine nakratko fuzionirale u jedinstvenu Stranku prava.¹⁸⁶

Prema Rudolfu Horvatu, na prvim od ovih izbora natjecala su se četiri kandidata: kandidat Stranke prava, Ivan N. Jemeršić; kandidat bana Nikole Tomašića, sveučilišni profesor Franjo Spevec; kandidat Koalicije, virovitički odvjetnik Oton Gavrančić, te kandidat Hrvatske pučke seljačke stranke, agronom Josip Predavec.¹⁸⁷ Međutim, onodobni službeni izvori spominju petoricu kandidata u Virovatici,¹⁸⁸ pa se ovima treba pribrojati kandidatura pristaše milinovačke Starčevićeve stranke prava, Ivana Peršića, u vezi koje su kritičari Milovana Gavrančića, čudeći se njegovom iznenadnom pristajanju uz milinovce primijetili, da on na ovim izborima nije glasovao za Peršića.¹⁸⁹ U prvom krugu glasovanja Jemeršić je osvojio

¹⁷⁸ Tko laže, *Virovitičan*, 26. srpnja 1908., 3.-4.

¹⁷⁹ Van s istinom, *Hrvat*, 2. kolovoza 1908., 2.

¹⁸⁰ Izmienili top, *Virovitičan*, 2. kolovoza 1908., 3.

¹⁸¹ Naši dopisi, *Hrvatska domovina*, (Zagreb), 12. svibnja 1897., 2.

¹⁸² Čudo nevidjeno, *Hrvat*, 19. ožujka 1911., 2.

¹⁸³ Izjava, *Virovitičan*, 5. ožujka 1911., 2.

¹⁸⁴ Kako milovanački diktator mirne i poštene gradjane zaludjuje«, *Hrvat*, 21. svibnja 1911., 2. U naslovu nije navedeno »milinovački« nego »milovanački« diktator, što je izvedenica od Milovana (Gavrančića).

¹⁸⁵ O toj fuziji vidi: MATKOVIĆ, Stjepan, Stranka prava i Hrvatski kršćanski socijali, u: *Hrvatski katolički pokret*, Zagreb, 2002., 321.-329.

¹⁸⁶ O toj fuziji vidi: GABELICA, Mislav, Sporazum između Stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije (1912.-1913.), 723.-725. Fuzija je potrajala do svibnja 1913., kada se jedinstvena Stranka prava ponovo raspala na svoje konstitutivne elemente, frankovačko-kršćansko-socijalnu Stranku prava i milinovačku Starčevićevu stranku prava.

¹⁸⁷ HORVAT, Rudolf, *Povijest grada Virovitice*, 119.

¹⁸⁸ HDA, PrZV, kutija 774., sv. 6-1a, 3600/1910. (4841/1910.)

¹⁸⁹ Novi predsjednik Rodoljuba, *Hrvat*, 16. travnja 1911., 1.

najveći broj glasova, pa su se između njega i Spevca održali uži izbori, na kojima je Spevec uz svesrdnu pomoć režima pobijedio.¹⁹⁰ Tijekom ovih izbora u virovitičkom *Hrvatu* osvanula je izjava Ernesta Blažekovića, da na izborima namjerava poduprijeti Franju Spevca.¹⁹¹ Kako nedostaju brojevi *Virovitičana* za 1910. godinu, nedostaje i možebitna Blažekovićeve reakciju na tu navodnu izjavu, no, kako smo vidjeli, frankovac i politički prijatelj Milovana Gavrančića, Ernest Blažeković još se 1908. godine protivio Jemeršićevoj kandidaturi, pa je vrlo moguće, da se na ovim izborima spremao glasovati za Spevca. S druge strane, Blažeković se i nakon te navodne izjave spominjao kao potpredsjednik virovitičke frankovačke organizacije,¹⁹² što znači ili da ju je demantirao ili da virovitičkim frankovcima nije bilo sporno, što njihov potpredsjednik glasuje protiv njihova kandidata.

Ubrzo po ovim izborima u virovitičkom kotaru održani su izbori i za županijsku skupštinu Virovitičke županije, na kojima se Milovan Gavrančić pojavio na frankovačkoj listi. Prema tvrdnji frankovačkih protivnika, njegovo uvrštenje na frankovačku listu bilo je plod kompromisa između virovitičkih frankovaca i kotarskog predstojnika u Virovitici, koji je Gavrančića na tu listu uvrstio kao svog čovjeka.¹⁹³ Kako se nakon ovih izbora, na kojima je frankovačka lista pobijedila, u frankovačkim redovima postavilo pitanje Gavrančićeve političke pripadnosti,¹⁹⁴ Gavrančić je objavio navedenu izjavu, u kojoj se izjasnio kao milinovac.¹⁹⁵ Iako se Gavrančić i kasnije spominjao kao milinovac, prema ovom sudeći on je i dalje bio čovjek blizak mađaronskom režimu, a izjasnio se kao milinovac kako bi se s jedne strane pokazao ideološki blizak frankovcima, na čiju je političku podršku računao, a s druge strane kako ne bi morao polagati račune frankovačkoj organizaciji. U tomu je imao podršku bivšeg mađarona, a sada istaknutog virovitičkog frankovca, Ernesta Blažekovića.

U ovo vrijeme pada i prvi, bezuspješan pokušaj obračuna Ivana Zatluke s Ernestom Blažekovićem radi prevlasti u virovitičkoj frankovačkoj organizaciji. U travnju 1911. godine grupa odbornika *Hrvatskog pjevačkog društva Rodoljub*, bliska Žakićevom *Hrvatu*, kandidirala je Zatluku za predsjednika toga društva, dok su odbornici ovog društva, pripadnici frankovačke organizacije, za predsjednika kandidirali Milovana Gavrančića. Iako je *Virovitičan* pisao, da su frankovci davno prije obećali Gavrančiću birati ga, a da je Žakićeva grupa kandidirala Zatluku u zadnji čas, samo zato da izazove raskol među virovitičkim frankovcima,¹⁹⁶ ostaje činjenica, da je Zatluka kandidaturu prihvatio. Pri glasovanju sva su 24-orica frankovačkih odbornika ovoga društva glasovali za Gavrančića, dok je za Zatluku glasovalo 17 Žakićevih odbornika. Prema pisanju *Hrvata*, »gosp. Ernest Blažeković, potpredsjednik ovdašnje organizacije stranke prava, vodio je čitavu akciju uperenu proti Zatluki.«¹⁹⁷ Komentirajući tvrdnje svojih protivnika, da frankovačka podrška Gavrančićevu izboru za predsjednika *HPD Rodoljub* znači, da će oni njega kandidirati i na narednim saborskim izborima, *Virovitičan* je pisao, da ovim izborom prestaju sve obveze virovitičke frankovačke organizacije prema Milovanu Gavrančiću, te da će ona na saborskim izborima ponovno kandidirati Jemeršića.¹⁹⁸

Međutim, Ernest Blažeković se nije mirio s Jemeršićevom kandidaturom na ovim izborima, održanima u prosincu 1911. godine. Prema Jemeršićevoj tvrdnji, pred ove izbore neki su virovitički frankovci namjeravali umjesto njega kandidirati »jednog visokog činovnika.« Na ovu tvrdnju u *Virovitičanu* su se javila »Nas trojica«, među kojima je sigurno bio Blažeković a možda i predsjednik frankovačke organizacije Josip Dvojak, koji su pojasnili, da su zbog opravdane bojazni, da s »Jemeršićem nismo sretno

¹⁹⁰ HORVAT, Rudolf, *Povijest grada Virovitice*, 120. O izbornim nepravilnostima vidi žalbu Jemeršićevih izbornika: Prosvjed proti izboru dra. Spevca u Virovitici, *Virovitičan*, 22. siječnja 1911., 9.-12.

¹⁹¹ Izjava, *Hrvat*, 23. listopada 1910. (posebno izdanje), 1

¹⁹² Novi predsjednik Rodoljuba, *Hrvat*, 16. travnja 1911., 1.-2.

¹⁹³ Bilješke, *Hrvat*, 5. ožujka 1911., 2. Navodno je kotarski predstojnik na frankovačku listu nastojao ugurati i drugog čovjeka od svoga povjerenja, Aladara grofa Jankovića mlađeg, no on frankovcima nije bio probavljiv.

¹⁹⁴ ZATLUKA, Ivan, Naš ponos, *Virovitičan*, 5. ožujka 1911., 1.-2.

¹⁹⁵ Na ovu njegovu izjavu središnji milinovački list, *Hrvatska sloboda*, nije se osvrnuo.

¹⁹⁶ Skupština Rodoljuba, *Virovitičan*, 9. travnja 1911., 3.

¹⁹⁷ Novi predsjednik Rodoljuba, *Hrvat*, 16. travnja 1911., 1.-2.

¹⁹⁸ Paklene laži, *Virovitičan*, 23. travnja 1911., 1.

ruke« ponudili kandidaturu velikom županu Virovitičke županije Franu Kukuljeviću Sakcinskom, smatrajući da se »takvog značajnog, odvažnog i zaslužnog čovjeka«, koji je u to vrijeme navodno raskrstio s banom Tomašićem, može kandidirati na pravaškom programu, što je ovaj međutim odbio.¹⁹⁹ Jemeršić je izgubio ove izbore,²⁰⁰ a frankovci su za gubitak izbora između ostalih krivili »neke od naših tobož narodnih vodja« s kojima »treba da najprije obračunamo.«²⁰¹ Ubrzo potom *Virovitičan* je najavio, da će se u skoro vrijeme obnoviti odbor frankovačke organizacije,²⁰² te je u ožujku 1912. godine on i obnovljen na čelu s Ivanom Zatlukom, a bez Ernesta Blažekovića i Josipa Dvojaka.

Zatluka je preuzeo vodstvo virovitičke frankovačke organizacije u vrijeme kada je jedinstvena Stranka prava, koja se nalazila pod dominantnim utjecajem svoga milinovačkog dijela, s Hrvatsko-srpskom koalicijom sklopila sporazum, koji je uz suradnju na idućim izborima stranke potpisnice obvezivao i na postizbornu suradnju na postizanju hrvatske financijske neovisnosti.²⁰³ Zatluka i Plevnik su nazočili konferenciji Stranke prava u Zagrebu, gdje su glasovali za »sporazum i savez sa hrvatsko-srpskom koalicijom.« Po povratku u Viroviticu njih su dvojica branili navedeni sporazum pred virovitičkom frankovačkom organizacijom navodeći, da »vjeruju u iskrenost koalicije.« Iznijeli su i uvjerenje, da je tim sporazumom virovitički izborni kotar »uzet kao posjed stranke prava, u kome će sve opozicionalne stranke morati iznieti pobjedu jedino pravaškom kandidatu.« Ipak, sjenu na ovo uvjerenje bacio je navod, da su njih dvojica već održali »neobvezatnu konferenciju« s čelnicima Koalicije u Viroviticu, Otonom Gavrančićem i Veljkom Lukićem, o postavljanju zajedničkog kandidata na idućim izborima, no da ta konferencija do sada »nije dovela do zaključka.«²⁰⁴

Već u istom broju *Virovitičan* je izvijestio o dolasku u Zagreb »velikog prijatelja naroda hrvatskog«, Scotusa Viatora (Robert W. Seton-Watson), koji se »već više puta založio za nas i za našu potlačenu domovinu, te je žestoko navalio na bahatost Magjarah i njihovu supremaciju u Hrvatskoj.«²⁰⁵ Pritom je *Virovitičan* zaboravio navesti, da se Viator 1909. godine doduše založio za ukidanje dualističkog ustroja Monarhije i za stvaranje posebne federalne jedinice unutar Monarhije sastavljene od hrvatskih zemalja, ali da je pritom polazio od potrebe »jedinstva hrvatsko-srpskog plemena«, te je s tim u vezi, kritizirajući Veleizdajničku parnicu i Starčevićevu hrvatsku stranku prava koja je ovu parnicu podupirala, frankovce ocijenio kao propovjednike mržnje, »natražnjačku« stranku koja se protivi »budućnosti zemlje« i onima »čiji su ideali bratstvo i napredak.«²⁰⁶ Ovim člankom *Virovitičan* je pokazao, da je odbacio tradiciju svoje stranke, te prihvatio milinovačko tumačenje nedavne hrvatske prošlosti.

Ubrzo potom, koncem ožujka 1912. godine Cuvajevim ukidanjem ustavnog stanja u banskoj Hrvatskoj obustavljeno je izlaženje *Virovitičana*, koji je potom od ožujka do prosinca 1913. godine izlazio pod naslovom *Virovitičke novosti* kao nepolitičko glasilo, pa se u tom razdoblju iz njega ne mogu rekonstruirati njegova politička stajališta. U tom razdoblju, u svibnju 1913. godine jedinstvena Stranka prava se ponovno raskolila na svoj frankovački dio, koji je zadržao ime Stranke prava i milinovački dio, koji je ubrzo obnovio Starčevićevu stranku prava. Nakon toga, koncem 1913. godine, Hrvatsko-srpska koalicija je sklopila sporazum s predsjednikom ugarske vlade grofom Tiszom o podršci nagodbenom režimu, čime je raskinut njezin sporazum s pravašima, a u Hrvatsku vraćeno ustavno stanje.²⁰⁷ Povratkom ustavnog

¹⁹⁹ Bog bi dao da bude bolje, *Virovitičan*, 21. siječnja 1911., 3.

²⁰⁰ Za Spevca je glasovalo 1139, za Jemeršića 810, a za kandidata Hrvatske pučke seljačke stranke, Jozu Gjurčića 77 izbornika. Izbori, *Hrvat*, 17. prosinca 1911., 1.

²⁰¹ Izbori u Viroviticu, *Virovitičan*, 24. prosinca 1911., 2.

²⁰² Pozor pravaši, *Virovitičan*, 1. siječnja 1912., 2.

²⁰³ GABELICA, Mislav, Sporazum između Stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije (1912.-1913.), 728.-731.

²⁰⁴ Iz kluba stranke prava, *Virovitičan*, 18. ožujka 1912., 1.

²⁰⁵ Dogadjaji u Hrvatskoj, *Virovitičan*, 18. ožujka 1912., 3.

²⁰⁶ Ova svoja stajališta Seton-Watson je iznio u brošuri *Absolutismus in Kroatien*, 1909. Na njih je još iste godine reagirao frankovac Iso Kršnjavi brošurou *Scotus Viator über Kroatien*. MATIJEVIĆ, Zlatko, Isidor Kršnjavi i Robert W. Seton-Watson o politici u Hrvatskoj u doba banovanja Pavla Raucha, *Pilar-Časopis za društvene i humanističke studije*, god. III. (2008.), br. 6 (2.), 11.-21.

²⁰⁷ GABELICA, Mislav, Sporazum između Stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije (1912.-1913.), 731.-741.

stanja u Hrvatskoj obnovljen je *Virovitičan* i to kao političko glasilo, a potom je koncem siječnja 1914. godine obnovljena i virovitička frankovačka organizacija, u kojoj se nisu nalazili ni Ivan Zatluka, koji se odselio u Zagreb, ni Ivan Dobravec-Plevnik.²⁰⁸

Prema kasnijem pisanju *Virovitičana*, »mi smo« prvo vrijeme nakon pravaškog raskola iz svibnja 1913. godine podupirali milinovačku stranku, uvjereni u osobno i političko poštenje Mile Starčevića, što je potrajalo do konca veljače 1914. godine, kada je Mile Starčević javno, u hrvatskom Saboru, na radost Koalicije iznio prljavo rublje frankovaca, nakon čega »smo« zaključili, da »on nije više ubrojiv.«²⁰⁹ Da se ovo »mi« odnosilo samo na Plevnika, zbog čega on možda i nije ušao u obnovljenu virovitičku frankovačku organizaciju, a ne i na virovitičke pravaše općenito, dokazuje to, što na saborskim izborima održanima u prosincu 1913. godine milinovačka Starčevićeva stranka prava u virovitičkom izbornom kotaru nije istaknula svog kandidata, što ne bi bio slučaj da je smatrala, da tamo ima bilo kakve izgleda na uspjeh. Dapače, prema tvrdnji frankovačke *Hrvatske*, kotarska oblast u Virovitici je pred ove izbore okupila desetak uglednih Virovitičana, među kojima su se nalazili i »prononsirani milinovci« na čelu s Milovanom Gavrančićem, s kojima je dogovorena podrška mađaronskom kandidatu, Aladaru grofu Jankoviću.²¹⁰

S druge strane, frankovačka Stranka prava tamo je istaknula kandidaturu Tome Kumičića, sina književnika Eugena Kumičića. Izostanak Ivana Nepomuka Jemeršića s ovih izbora moglo bi značiti ili da se on već u ovo vrijeme povukao iz političkog života,²¹¹ ili da je u ovom razdoblju pristupio milincima, čijim je simpatizerom prema navedenoj pretpostavci bio već od 1908. godine. Na ovim izborima Tomo Kumičić osvojio je 834 glasa, prema 1279 glasova, koje je osvojio mađaron Aladar grof Janković.²¹² Pritom je Kumičić gotovo polovicu, 400 glasova osvojio u samoj Virovitici, gdje je Janković osvojio njih samo 75.²¹³

Od siječnja do konca veljače 1914. godine, odnosno do vremena do kada je Plevnik prema vlastitim riječima pristajao uz milinovce, *Virovitičan* je pisao u milinovačkom duhu, te je primjerice još početkom veljače 1914. godine podupirao težnje Hrvatsko-srpske koalicije, koja je na izborima iz prosinca 1913. godine osvojila apsolutnu većinu mandata u hrvatskom Saboru, za parlamentarizacijom hrvatske vlade.²¹⁴ Nakon navedene kritike Mile Starčevića *Virovitičan* je zaključio, da Koalicija nije ništa bolja od starih mađarona,²¹⁵ da milinovačka stranka okuplja one »što su vazda bili pravašima najljući neprijatelji«, a u frankovačkoj da su okupljeni »stari i prokušani pravaši.«²¹⁶ Vrativši se frankovačkim korijenima, *Virovitičan* je za atentat na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda okrivio službenu Srbiju te nosioce velikosrpske i s njom povezane jugoslavenske propagande u hrvatskim zemljama, tražeći imenovanje Jugoslavenske akademije Hrvatskom, povratak srbijanskih odlikovanja, raspuštanje pravoslavnih konfe-

²⁰⁸ U upravni odbor tada su ušli: Antun Adamović, Franjo Čagljević, otac Justin Čmelar, Franjo Lucarić, Vladimir Horvat, Josip Klier, Gjuro Poljanac, Mato Frgić, Jakob Španić i Tomo Novak. U njezin agitacioni odbor ušli su: Tomo Koler, Tomo Mihalić, Franjo Badalija, Josip Hackenberg, Ivan Kovačević, Ivo Moslavac ml., Josip Kovalčik ml. i Vinko Kovačević. Umjesto dotadašnjeg predsjednika ove organizacije, Ivana Zatluka novim predsjednikom izabran je Jakob Španić, a umjesto dotadašnjeg tajnika Plevnika, izabran je novi tajnik Josip Klier. Pravaška skupština, *Virovitičan*, 1. veljače 1914., 2.; Hrvatski narode, *Virovitičan*, 11. ožujka 1914., 1.

²⁰⁹ Jedna velika sramota, *Virovitičan*, 5. ožujka 1914., 2.

²¹⁰ Što se to zbiva u Virovitici, *Hrvatska*, (Zagreb), 3. prosinca 1913., 1.-2.

²¹¹ U literaturi se navodi, da se Jemeršić iz javnog života povukao nakon Prvog svjetskog rata. BARIĆ, Joško; MANDUŠIĆ, Iva, Jemeršić, Ivan Nepomuk, *Hrvatski biografski leksikon*, svezak VI., Zagreb, 2005., 459.

²¹² Uz njih, kandidat Hrvatske pučke seljačke stranke, Josip Gjuračić osvojio je 51 glas. HDA, PrZV, kutija 914., *Pregled 16. prosinca 1913. za petogodište 1913.-1918. izvršenih izbora narodnih zastupnika za sabor kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*.

²¹³ 400-75, *Virovitičan*, 1. siječnja 1914., 1.-2.

²¹⁴ Hrvati opet nasamareni, *Virovitičan*, 1. veljače 1914., 1. O težnji Koalicije za parlamentarizacijom hrvatske vlade nakon izbora iz prosinca 1913., vidi: GABELICA, Mislav, Zakon o izvlaštenju zemljišta na morskoj obali iz 1914. godine, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, god. 46. (2014.), 247.-249.; 257.-258.

²¹⁵ Hrvatska politika, *Virovitičan*, 5. travnja 1914., 1.

²¹⁶ Politički pregled, *Virovitičan*, 24. svibnja 1914., 2.

sionalnih škola, zabranu rada srpskih kulturnih i političkih društava, te zabranu isticanja srpske trobojnice.²¹⁷

Izbijanjem rata virovitički frankovci ušli su u upravni odbor virovitičke podružnice Crvenog križa, koji je pod čelništvom virovitičkih mađarona tijekom rata upravljao vojnom bolnicom u Virovitici.²¹⁸ Nakon sukoba unutar ovog odbora i javnih tvrdnji frankovaca da ih se u upravljanju bolnicom marginalizira,²¹⁹ *Virovitičan* je banskom naredbom obustavljen, »budući da se sadržajem tog tiskopisa ugrožavaju interesi ratovanja (javni red, državni interesi)«. ²²⁰ Nakon rata list je obnovljen kao »glasilo Hrvatske zajednice,« političke stranke čiju je jezgru činila nekadašnja milinovačka Starčevićeva stranka prava.

ZAKLJUČAK

Nakon pravaškog raskola iz 1895. godine, virovitički pravaši mahom su pristali uz matičnu Stranku prava, koja se 1903. godine fuzijom s Neodvisnom narodnom strankom prozvala Hrvatskom strankom prava. Malobrojni frankovci u Virovitici prve su političke korake napravili uz pomoć virovitičkih mađarona, no veći broj pristaša Čista stranka prava (Starčevićeva hrvatska stranka prava) dobila je tek osipanjem pristaša Hrvatske stranke prava, koje je bilo osobito masovno nakon što je ova stranka koncem 1905. godine pristupila Hrvatsko-srpskoj koaliciji. Nakon toga, koncem 1906. godine, osniva se frankovačka organizacija u Virovitici, koja ubrzo postaje najbrojnijom političkom organizacijom u virovitičkom kotaru, što je ostala do Prvoga svjetskoga rata. U prvo vrijeme, sve do 1912. godine, u toj organizaciji dominantna je struja bliska virovitičkim mađaronima, kojoj se na čelu nalazio bivši mađaron Ernest Blažeković. U tom razdoblju na ovu organizaciju nije bitno djelovao raskol u Starčevićevoj hrvatskoj stranci prava iz travnja 1908. godine, kada se od te stranke odijelila grupa političara (milinovaca), sklonih sporazumu s Hrvatsko-srpskom koalicijom. Nakon 1912. godine prevladava struja pod vodstvom istaknutog frankovca Ivana Zatluke, koja se u ideološkom smislu prilagodila političkom stanju, stvorenom fuzijom frankovačke Stranke prava i milinovačke Starčevićeve stranke prava. Novim pravaškim raskolom iz svibnja 1913. godine, većina virovitičkih pravaša ostala je uz frankovačku Stranku prava, dok je mali dio jedno vrijeme simpatizirao s milinovicima, da bi i taj dio početkom 1914. godine pristupio frankovcima.

SUMMARY

In this paper by means of using available literature, archive sources and printed materials of that time, the author analyses political scene in Virovitica and district of Virovitica on the eve of the First World War, with special emphasis on analysis of social and organisational structure and ideological specificities of the inhabitants of Virovitica who were supporters of the Pure Party of Rights (Starčević's Croatian Party of Rights / Party of Rights), one of the parties of right, which in this period belonged among the most influential political parties in that area. In this paper the author used, among other means, also the prosopographical method, by which the conclusions about a specific group can also be derived from biographies of its members, which led him to believe that the Pure Party of Rights made its first steps in Virovitica with the assistance of pro-Hungarians from Virovitica, but gained a more significant number of supporters by gradual dropping out of the supporters of the Croatian Party of Rights

²¹⁷ Budimo samo Hrvati, *Virovitičan*, 4. srpnja 1914., 2.; O istovjetnoj ocjeni atentata i istovjetnim zahtjevima frankovačke središnjice u Zagrebu, vidi: GABELICA, Mislav, Između Scile i Haribde: političko djelovanje Stranke prava (frankovaca) početkom Prvoga svjetskog rata (od srpnja 1914. do konca 1915. godine), *Pilar-Časopis za društvene i humanističke studije*, god. IX (2014.), br. 17-18 (1-2), 14.-15. Za razliku od frankovaca, milinovci su se odgovornost za atentat trudili skinuti sa Srbije i hrvatskih Srba, prikazujući primjerice atentatore kao socijaliste ili anarhiste, a ne kao srpske nacionaliste. BOGDANOV, Vaso, *Starčevićeva stranka prava prema oslobođenju i ujedinjenju južnoslavenskih naroda u toku Prvog svjetskog rata*, 45.-54.

²¹⁸ Iz sjednice odbora Crvenog križa, *Virovitičan*, 13. kolovoza 1914., 3.

²¹⁹ Dogle i ne dalje, *Virovitičan*, 19. rujna 1914., 1.

²²⁰ Zabranjeno izlaženje dnevnika *Virovitičan*, *Obzor*, (Zagreb), 6. listopada 1914., 2.